

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513AA DEN HAAG

Datum 21 november 2016
Betreft Uitkomsten energiedialoog

Geachte Voorzitter,

In mijn brief van 14 oktober jl. over de evaluatie van het Energieakkoord en de Nationale Energieverkenning (NEV) 2016 heb ik aangegeven dat het energiebeleid van het kabinet haar vruchten afwerpt en de doelen uit het Energieakkoord voor 2020 en 2023 binnen bereik zijn (Kamerstuk 30196, nr. 479). Parallel aan de uitvoering van het Energieakkoord werkt het kabinet aan de invulling van het energiebeleid voor de periode na 2023. In het Energierapport zijn hiervoor de grote lijnen geschetst en zijn burgers, bedrijven, kennisinstellingen, andere overheden en maatschappelijke organisaties uitgenodigd om deel te nemen aan een dialoog over de vervolgstappen in de energietransitie (Kamerstuk 31 510, nr. 50). De energiedialoog heeft tussen 7 april en 8 juli jl. plaatsgevonden met het oogmerk om (1) kennis te delen en bewustwording te stimuleren en (2) de kracht in de sector en de samenleving aan te spreken en te mobiliseren ten behoeve van een succesvolle energietransitie na 2023. Daarmee zijn bouwstenen geleverd voor de Energieagenda, die ik dit najaar zal publiceren.

Hierbij informeer ik uw Kamer over de uitkomsten van de energiedialoog. Als bijlagen bij deze brief zijn een samenvattend verslag van alle bijeenkomsten (opgesteld door Twynstra Gudde) en een samenvatting van de opbrengsten van de publieksinbreng in de dialoog (opgesteld door bureau EMMA) gevoegd.

Organisatie van de energiedialoog

De energiedialoog is georganiseerd vanuit een interdepartementaal projectteam van de ministeries van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Gedurende de drie maanden dat de dialoog heeft plaatsgevonden zijn 144 bijeenkomsten georganiseerd door 86 verschillende organisaties, waarvan 62 maatschappelijke en private organisaties en bedrijven (lokale initiatieven, burgerbewegingen, energiebedrijven, netbeheerders, kennisinstellingen, maatschappelijke initiatieven, denktanks, brancheorganisaties, overlegtafels zoals over warmte en de topsector Energie) en 24 overheidsorganisaties. Meer dan 3000 mensen zijn op deze bijeenkomsten met elkaar het gesprek aangegaan. Daarnaast is online de dialoog gevoerd via de website www.mijnenergie2050.nl en sociale media. De website is bezocht door meer dan tienduizend bezoekers.

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging

Directie Energie en Omgeving

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Factuuradres

Postbus 16180
2500 BD Den Haag

Overheidsidentificatienr

00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ez

Ons kenmerk

DGETM-EO / 16160046

Bijlage(n)

5

Ik heb grote waardering voor de betrokkenheid en inbreng die de vele deelnemers aan de energiedialoog hebben geleverd. Hoewel niet altijd alle invalshoeken gelijkelijk vertegenwoordigd waren, heeft dit een grote en diverse hoeveelheid informatie, ideeën en voorstellen opgeleverd. De dialoogbijeenkomsten waren qua opzet en deelname uiteenlopend van karakter. In sommige gevallen sloten bijeenkomsten aan op bestaande participatieve trajecten die bijvoorbeeld al geïnitieerd waren door energiebedrijven of gemeenten. In andere gevallen zijn bijeenkomsten speciaal in het kader van de energiedialoog georganiseerd. Bijeenkomsten varieerden qua deelnemers van voornamelijk burgers (bijvoorbeeld in de 'Van de Kook'-gesprekken die het Ministerie van BZK met groepen burgers heeft gehouden en in de bijeenkomst over schaliegas en de energietransitie, georganiseerd door Tegengas Noordoostpolder en de ministeries van EZ en van IenM) tot professionals uit met name de energiesector (zoals bij de bijeenkomst over de financiering van de transitie, georganiseerd door de Borgingscommissie van het Energieakkoord, en de bijeenkomst over fiscaliteit, georganiseerd door de Groene Zaak).

Van de bijeenkomsten zijn verslagen gemaakt door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland of door de organisatoren zelf. Twynstra Guddes is gevraagd om alle verslagen die van de bijeenkomsten zijn gemaakt met een objectieve blik samen te vatten. Dit verslag bevat inzichten en perspectieven van de deelnemers aan de bijeenkomsten. Belangrijk daarbij is dat deze zonder duiding of beoordeling zijn weergegeven. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat deelnemers wensen uiten over overheidsbeleid dat reeds staand beleid is en zaken noemen die de periode tussen nu en 2023 aangaan. Dit rapport is te lezen als een 'verslag van de verslagen', waarin is vastgelegd wat er tijdens de dialoog naar voren is gebracht.

Bureau Motivaction heeft ondersteuning geboden via het modereren van een online onderzoeksgemeenschap van 100 burgers, die in de vorm van een burgerpanel de breedte van publieksperspectieven vertegenwoordigt. Bureau EMMA heeft een analyse gemaakt van het online aandeel van publieksbetrokkenheid. Het gaat dan om de berichten en interacties die op de website www.mijnenergie2050.nl zijn geplaatst (onder andere bijna 400 bijdragen op de 'wat vind jij'-pagina), alle tweets die rond de dialoog zijn verstuurd (8.253 tweets met #mijnenergie 2050 en #energiedialoog), de reacties die via Facebook zijn binnengekomen en antwoorden op vragen uit de online community en de kwantitatieve Omnibusmeting van Motivaction. De analyses van Motivaction zijn meegenomen in het rapport van EMMA.

Ook is een informele wetenschappelijke klankbordgroep ingesteld van zes deskundigen met een bestuurskundige, communicatieve en transitiekundige achtergrond onder leiding van de Directeur-generaal Energie, Telecom en Mededinging van het ministerie van EZ. Deze groep ondersteunt het ministerie in de methodische onderbouwing en de ontwikkeling van een vervolgplan.

Om het belang van de dialoog te onderstrepen heeft het kabinet wetenschapper, astronaut en pleitbezorger voor techniek- en duurzaamheidsvraagstukken André Kuipers gevraagd om ambassadeur van de energiedialoog te zijn. In onder meer de startbijeenkomst in Rotterdam en de slotbijeenkomst in Arnhem heeft hij inspiratie geboden voor de dialoog.

Opbrengsten van de dialoog

De energiedialoog heeft een veelheid en een rijkheid aan ideeën en initiatieven opgeleverd. In de bijeenkomsten zijn mensen in discussie gegaan over nut en noodzaak van maatregelen. Via de website zijn 157 documenten binnengekomen met uiteenlopende standpunten, ideeën en wensen (zie een lijst met korte toelichting in bijlage 2). Daarnaast hebben de vele gesprekken geleid tot concrete vervolgacties tussen deelnemers. Hierbij kan gedacht worden aan initiatieven op het vlak van financiering van de transitie, de ontwikkeling van wind op zee en het verder ontwikkelen van regionale energiestrategieën.

Alle thema's en energiefuncties uit het Energierapport zijn aan de orde geweest. Inhoudelijk varieerden de onderwerpen van waterstof tot thorium. Daarnaast zijn veel bestuurskundige aspecten aan de orde geweest, met name rond de inrichting van de energietransitie en de rol van en aansturing door de overheid daarin. Ook heeft de dialoog geleid tot een verdieping en verbreding van het inzicht in de diverse perspectieven en dilemma's en ingewikkeldheden, zoals rond de operationalisering van het (kosten)effectief sturen op CO₂-reductie. Al deze perspectieven leiden tot nieuwe bruikbare inzichten voor het vervolg van de energietransitie.

De uitkomsten van de dialoog, hoe variërend ook qua inhoud, zijn te zien als een breed gedragen maatschappelijk signaal om een stevig vervolg te geven aan de weg die we met het Energieakkoord zijn ingeslagen. De energiedialoog geeft een aansporing om richting, regie en leiderschap vanuit het Rijk in de periode tot 2050 te koppelen aan ruimte voor innovatieve oplossingen en maatschappelijke initiatieven en voor regionale en lokale diversiteit en inpasbaarheid van concrete activiteiten in de publieke ruimte. Met name vanuit het bedrijfsleven en de financiële sector is een sterke wens uitgesproken voor stabiel beleid voor de periode volgend op de looptijd van het Energieakkoord, als basis voor investeringszekerheid. Verder namen bij gesprekken over de transitie in de regio thema's als urgentie, bewustwording en draagvlak een centrale plaats in. Het meenemen van bewoners bij de energietransitie is daar een belangrijk punt van aandacht. Denk daarbij aan onderwerpen als de overgang naar CO₂-neutrale regio's, wijken zonder aardgas, elektrisch vervoer en de lokale en regionale opwekking van energie. Niet alleen burgers, maar ook lokale en regionale overheden en coöperaties hebben in dat kader eenduidig aangegeven dat de transitie alleen zal slagen als de inwoners zich voldoende betrokken voelen. Hun zorg is dat die bewustwording en betrokkenheid nog te beperkt zijn en dat het Rijk en lokale overheden één boodschap over de noodzaak en de onontkoombaarheid van de energietransitie moeten uitdragen. Dit signaal sluit aan op de resultaten van het onderzoek van Motivaction, dat is uitgevoerd voor

het Energierapport (Kamerstuk 31 510, nr. 50). Daaruit bleek al dat Nederlanders het aandeel opgewekte hernieuwbare energie overschatten – de ‘Nederlander’ denkt dat dat aandeel ligt op 33%.

Vervolg

De energiedialoog heeft een impuls gegeven om het maatschappelijk eigenaarschap van de energietransitie te verbreden. Na een aanvankelijke afwachtendheid bij partijen ten aanzien van de meerwaarde van de dialoog, groeide geleidelijk het enthousiasme en het initiatief. Het aanvankelijk beoogde aantal van ongeveer 60 bijeenkomsten heeft zich uitgebreid tot uiteindelijk 133 (zie bijlage 3 voor een overzicht). Een grote diversiteit aan partijen en groepen burgers is met elkaar in gesprek gegaan in een informele dialoogsetting. Naast de partijen uit het Energieakkoord zijn ook lokale initiatieven, betrokken ondernemers, burgers, studenten en jongeren bereikt. Tevens heeft het publieksperspectief op de transitie een nieuwe dimensie toegevoegd aan de transitieopgave.

Ik heb grote waardering voor de brede betrokkenheid van zoveel organisaties, overheden, burgers en bedrijfsleven. Belangrijkste observatie is dat de dialoog een veelheid en rijkheid aan ideeën en initiatieven heeft losgemaakt in de samenleving. De energiedialoog levert daarmee belangrijke inbreng voor de Energieagenda, die in het najaar wordt gepubliceerd en waarin de ambities en de maatregelen voor de periode na 2023 worden beschreven. Ondertussen worden de gesprekken tussen en met overheden, bedrijfsleven, organisaties en burgers voortgezet. De dialoog vormt zo een belangrijke basis voor een brede maatschappelijke betrokkenheid. De vele ideeën die zijn geopperd en initiatieven die in het kader van de dialoog zijn gelanceerd geven hier blijk van.

(w.g.)

H.G.J. Kamp
Minister van Economische Zaken

Bijlage 1 – Overzicht van organisaties die bijeenkomsten hebben georganiseerd

Overige	Overheden
1. Alliander	
2. AWTI	
3. Berenschot en Quintel Intelligence	
4. Bezinningsgroep Energie	
5. Border sessions	
6. CATO	
7. CE Delft	
8. CIEP	
	1) Cleantech Regio
9. Commissie m.e.r. en adviesbureau Korbee & Hovelynck	
10. Crok, Wolter, Drimmelen	
11. DNV GL	
	2) Duitse ministeries van Klimaat en Energie
12. Duurzaamheidsoverleg Politieke Partijen	
13. Duurzaam Doen	
14. Elaad	
15. EMMA	
16. Energie gerelateerd studentennetwerk	
17. Energy valley	
18. Engie	
19. Essent / RWE	
20. Etree	
	3) G4
21. GasUnie	
	4) Gemeente Nijmegen
	5) Gemeente Vlaardingen
	6) Gemeente Zaanstad
	7) Gezamenlijke Zeeuwse gemeenten
22. Green Village	
23. Greenpeace	
24. Groen Gas NL, Energy Academy Europe, TKI Gas	
25. Groene Zaak	

26. Havenbedrijf Rotterdam	
27. HIER opgewekt	
28. Internationale architectuur biënnale	
29. Jonge havenprofessionals	
	8) Kadaster
30. Kic Innoenergy	
31. KIEMT	
32. KIVI	
	9) Klimaatverbond
33. KVGN	
34. LTO Nederland	
	10) Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
	11) Ministerie van Buitenlandse Zaken
	12) Ministerie van Economische Zaken
	13) Ministerie van Infrastructuur & Milieu
35. MVI-Energie (TSE)	
	14) Metropoolregio Amsterdam, Stuurgroep programma Warmte en Koude
36. Nationaal Waterstof Platform	
37. Netherlands Energy Research Alliance	
38. NLVOW	
39. Nuon	
40. NVDE	
	15) Overlegorgaan I&M
41. Overlegtafel Energievoorziening (OTE)	
42. Platform 31	
	16) Provincie Brabant
	17) Provincie Gelderland
	18) Provincie Noord-Holland
	19) Provincie Overijssel
	20) Rijksdienst voor cultureel Erfgoed
43. Royal Haskoning DHV	
	21) RVO
44. SER	
45. Shell, DSM, Eneco, Rockstart, Sungevity	

en Salesforce	
46. Siemens, Havenbedrijf Rotterdam, Shell, Van Oord en Eneco	
47. SKAO	
48. Solar Days	
	22) Stadsregio Parkstad Limburg
49. Stedin	
50. Team Energy	
51. Tegengas NOP	
52. TenneT	
53. TNO	
54. Topsector Energie	
	23) Unie van waterschappen
55. UNIPER	
56. UvA	
57. VEMW	
58. VNCI i.s.m. EZ	
	24) VNG
59. VNO-NCW	
60. VNPI	
61. Warmtebelang	
62. Zest Group	

Bijlage 2 – Schriftelijke inbreng Energiedialoog (online)

Schriftelijke inbreng energiedialoog - Online	Nr.	Indiener	Strekking
1. 50% CO2 reductie in 2030	1	Energie Nederland	Energie-Nederland presenteert het Kompas voor de energiemarkt van de toekomst. Een kompas met een stevige ambitie. Zij stellen CO2-reductie als hoofddoel van de energietransitie en gaan voor 50% CO2-reductie in 2030. Ze zien drie versnellingen die noodzakelijk zijn om deze ambitie te bereiken: <ul style="list-style-type: none"> • Versneld naar een CO2-arme, betrouwbare energieproductie; • Versneld naar een nieuwe marktdynamiek; • Versneld naar producten en dienstverlening voor consumenten en prosumenten.
2. Aandacht: windturbines & gehoorschade	5	Dr. M. Oud	Energie uit wind: goed idee, maar tot tientallen kilometers vanaf een windpark, kunnen de drukstoten van de wiekcomwentelingen (als ze langs de palen van de turbines gaan) het gehoor aantasten. Aanvankelijk merkt men niets, zoals bij veel milieuproblematieken het geval is. De indiener presenteert een onderbouwing van de overlast van windmolens.
3. Afname CO2 emissie via opslag van electriciteit	1	Sogecom BV	Nederland beschikt niet over de benodigde natuurlijke hoogteverschillen voor een conventionele pompaccumulatie centrale. Een aantrekkelijke oplossing hiervoor werd echter door Sogecom BV ondergronds gevonden: een waterreservoir op grote diepte.
4. Auto versus spaarlamp	0	Joris Klokketau	Joris Klokketau roept op om de energie die we steken in het promoten van de spaarlamp, nu eens gebruiken om het autoverkeer efficiënter te maken. En beargumenteert dat dit voor de CO2 reductie effectiever is.
5. Autoriteit Consument en Markt	1	ACM	In dit document benoemt de Autoriteit Consument & Markt (hierna: ACM) een aantal uitgangspunten, vraagstukken en dilemma's rond de energietransitie die zij vanuit het toezichtsperspectief van belang acht. ACM beoogt met de publicatie ervan een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke discussie over de invulling van de energietransitie.
6. Beleidstips van een energiespecialist	4	Ir. JBRM de Jong	De indiener licht toe dat om de energietransitie mogelijk te maken kostenefficiëntie op macro-economisch niveau leidend moet zijn in het beleid.
7. Berenschot Energie	10	Berenschot	Berenschot presenteert met een tiental rapporten de eigen ervaring, expertise en visie op de energietransitie.
8. Beschouwingen wind op	1	Marc Rijnveld	In een column licht de indiener toe dat om wind op

land beleid			land succesvol te kunnen maken alle belangen goed moeten worden gewogen.
9. Beslissingsondersteuning bij energiezuinig gebouwoontwerp	1	René de Brouwer	De documenten herbergen praktische hulpmiddelen om gebouwen energiezuinig en CO2-arm te ontwerpen rekeninghoudend met investeringkosten en exploitatiekosten.
10. Bewoners over de warmtetransitie	2	Alliander en HIER	Hierbij de resultaten van de Energiedialoog georganiseerd door HIER klimaatbureau en Alliander Duurzame Gebiedsontwikkeling.
11. Bijdrage Energiedialoog: Eneco, het Havenbedrijf Rotterdam, Shell Nederland, Siemens en Van Oord	1	Eneco, het Havenbedrijf Rotterdam, Shell Nederland, Siemens en Van Oord	Maar wij zien versnelling als een kans om in Nederland meer groene welvaart te creëren. En we nodigen iedereen in Nederland uit om hierover mee te denken en hieraan mee te doen. In dit pamflet leggen we uit waarom
12. Bijdrage Energiedialoog: over CCUS door verschillende partijen	1	Nederlandse Gasunie, Gasterra, Groningen Seaport, Havenbedrijf Rotterdam, NAM, Maasvlakte CCS, Shell, RWE Generation NL, Siemens en TKI Gas	Een samenvatting van de gevoerde (energie)dialogo over afvang, hergebruik en opslag van CO2 (CCUS, Carbon Capture Utilisation and Storage).
13. Bouwen aan BIPV – Roadmap voor de sector Building Integrated Photovoltaics	1	Berenschot	Duurzaam bouwen wordt steeds belangrijker. Niet alleen omdat de wetgeving hieromtrent steeds strenger wordt, maar ook omdat we het willen. De bouwindustrie is hiermee in een wervelwind van verandering terecht gekomen, met een groot scala aan nieuwe, energieopwekkende, innovatieve producten. Building Integrated Photovoltaics (BIPV) is één van deze nieuwe oplossingen. Berenschot deelt een aantal inzichten hierover.
14. Carbon Pricing and Budgetting	2	Feasta's climate group	De indieners bepleiten een limiet op de 'upstream' consumptie van fossiele brandstoffen.
15. CO2 Utilization	1	Antacy & Shell	Maar CO2 kan ook nuttig gebruikt worden voor productie van (alternatieve) brandstoffen en chemicaliën. Deze map is bedoeld voor ideeën en initiatieven waar uitgestoten CO2 op een duurzame manier gebruikt kan worden.
16. Delft Plan, NL als Energy Gateway	1	TU Delft	Hoe zal Europa er uitzien omstreeks 2050? En vooral: hoe kunnen we nu al voorsorteren op de complexe systeemveranderingen op energiegebied en tegelijkertijd zorgen dat de Nederlandse economie er

			wel bij vaart? Die vraag staat centraal in Het Delft Plan.
17. Dutch Smart Thermal Grid	2	Studio Marco Vermeulen	In opdracht van het College van Rijksadviseurs, het Ministerie van Infrastructuur en Milieu en het Planbureau voor de Leefomgeving heeft Studio Marco Vermeulen in kaart gebracht hoe het ideale warmtenet er uit ziet en onderzocht hoe de juiste balans van vraag en aanbod in Smart Thermal Grids tot verregaande verduurzaming kan leiden.
18. Energiedialoog in internationaal perspectief	5	Sietse de Haan	De indiener schetst de potentie van zonnekrachtcentrales en internationale ontwikkelingen voor de energietransitie
19. Energiedialoog Topsector Energie: internetreactie	1	Topsector Energie	De Topsector Energie nodigt de energiesector uit om mee te helpen aan het opstellen van een paper die in gaat op de kansrijke energie-innovaties waar NL op in moet zetten en hoe de benodigde (sociale) innovatie te stimuleren. Zo levert de topsector een actieve bijdrage aan de energiedialoog van het ministerie van Economische Zaken. Betrokkenen konden via de website vragen beantwoorden, reageren op peilingen, deelnemen aan discussies en nieuwe stellingen. In deze map vindt u de resultaten/inbreng van betrokkenen.
20. Energiehypotheek particuliere woningen	1	Mr Astrid Serle-Hendriks & ing. Ruud Serlé	Een uitwerking van het antwoord op de vraag: hoe kan op de juridisch beste wijze de financiering voor een investering geregeld worden voor een particulier woonhuis waar 0 op de meter het doel is?
21. Energietransitie	12	FME, VNO-NCW, ECN, Jos Siemons, Gerrit Blom, Ap Cloosterman, Eneco, RWE/Essent	Afzonderlijke documenten van de verschillende indieners met hun visie op de energietransitie richting 2050.
22. Energietransitie	5	Programmabureau Warmte Koude Zuid-Holland	De auteurs hebben de mogelijkheid onderzocht van een marktplaats op de warmterotonde Zuid-Holland, waar meerdere aanbieders en afnemers op kunnen handelen. De potentie van gasloze wijken en de inzet en distributie van warmte wordt uitvoerig uitgewerkt.
23. Energietransitie is grensoverschrijdend – samenwerking met de buurlanden is cruciaal	1	Benelux	De Benelux beschrijft de eigen rol en activiteiten i.h.k.v. de Energietransitie.
24. Energievisie 2035	1	Stichting Natuur & Milieu	Nederland staat voor een ongekende opgave: we moeten ons energiesysteem verduurzamen om klimaatverandering tegen te gaan. Anno 2016 draait

			Nederland nog steeds voor 94% op fossiele energie. Natuur & Milieu heeft daarom in beeld gebracht hoe we het energiesysteem in 2035 zo duurzaam mogelijk kunnen krijgen. Nederland staat voor een ongekende opgave: we moeten ons energiesysteem verduurzamen om klimaatverandering tegen te gaan. Anno 2016 draait Nederland nog steeds voor 94% op fossiele energie. Natuur & Milieu heeft daarom in beeld gebracht hoe we het energiesysteem in 2035 zo duurzaam mogelijk kunnen krijgen.
25. Enexis toekomstscenario's	1	Enexis	Energie in het jaar 2030 zal anders georganiseerd zijn dan nu. Maar hoe? Maken burgers de dienst uit of de overheid? Hoe afhankelijk blijven wij van ons gasnet? En welke innovaties gaan verschil maken? Denk, ook in het kader van de energiedialoog, met Enexis mee over 4 scenario's. Via http://toekomstscenarios.enexis.nl/ en daar is ook het inspiratieboek 'Eindeloze energie' in te zien en voor eenieder aan te vragen.
26. Factsheet Windenergie op land zonder SDE subsidie	1	Henk Daalder	De indiener onderbouwd dat wind op land ook zonder subsidie rendabel is.
27. Flexibiliteit: beleidsvisie Flexiblepower Alliance Network	1	Flexiblepower Alliance Network	De opsomming van beleidsopties is voorlopig. Er is nog weinig inzicht in wat er allemaal nodig is voor een volledige flexibilisering van de energievoorziening. Het is van belang om voorrang te geven aan het ontwikkelen van een integraal meerjarig beleid wat hierop gericht is. Dat voorkomt scheefgroei die we laten weer moeten corrigeren, en vermijdt dus onnodige kosten. Belangrijk daarbij is ook dat er wat meer regie komt. Het is goed om de implementatie aan de markt over te laten, maar de hoofdstructuur kan beter maar goed geordend zijn, dan heeft de markt ook veel beter houvast. Op dit moment men eigenlijk niet goed waar men aan toe is. In
28. G-4 in Energiedialoog	4	G-4	Voor elk van de leden van de G-4 is een presentatie opgenomen met de aanpak van energiebesparing en de inzet van warmte.
29. Gasunie	2	Gasunie	De GasUnie presenteert een lange termijn studie naar de rol van gas in 2050 en gedurende de transitieperiode.
30. Gemeente Groningen	1	Gemeente Groningen	De gemeente Groningen heeft elf concrete verzoeken aan het Rijk die nodig zijn om de eigen ambities voor de energietransitie mogelijk te maken.

31. Gemeente Wageningen	2	Gemeente Wageningen	De gemeente Wageningen heeft tien concrete verzoeken aan het Rijk die nodig zijn om de eigen ambities voor de energietransitie mogelijk te maken.
32. Genôch=Genôch EU ETS	6	Het actiecomité Genôch=Genôch EU ET	Het actiecomité Genôch=Genôch EU ETS pleit vóór verduurzaming van energieopwekking als er binnen de EU alle, bij het opwekken van energie, vermeden CO2 uitstoot in mindering wordt gebracht van het ETS.
33. Hybride warmtepomp versnelt overgang naar duurzame energie	1	Berenschot, DNV GL en BDH	Voor Gasunie en de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland is onderzoek gedaan naar het flexibiliteitspotentieel van de hybride warmtepomp. Door slim gestuurde hybride warmtepompen is overbelasting in het elektriciteitsnet geheel te vermijden.
34. KIVI - EZ energiediscussie 2016	1	KIVI	KIVI pleit ervoor dat naast deze inschatting van de energievraag ook een zekere keuze gemaakt wordt, hoe deze opgewekt wordt, en deel moet uitmaken van de EZ-energie 2050 agenda, met daaraan gekoppeld de roadmap die leidt tot deze inrichtingen.
35. Klimaatverbond Nederland	2	Klimaatverbond Nederland	Het Klimaatverbond doet 11 aanbevelingen over de governance en concrete maatregelen om de klimaatdoelen van 2050 te halen door meteen aan de slag te gaan.
36. KVG N	1	KVG N	De Nederlandse energievoorziening draait nu voor een groot deel op gas. In de transitie naar een CO ₂ -vrije samenleving zullen hernieuwbare bronnen en aardgas voorlopig naast elkaar bestaan, tot het moment – na 2050 – dat aardgas nog slechts een ondersteunende rol zal spelen. We noemen dit 'gas op maat'. Dit houdt in dat aardgas alleen nog wordt ingezet waar, om wat voor reden dan ook, duurzame(re) opties geen goed alternatief zijn. We kijken daarom per situatie naar de beste energievorm, volgens het concept van de 'Ladder van Zeven'.
37. LNG platform	1	LNG platform	De ontwikkeling van LNG wordt door overheid en bedrijfsleven gezien als wenselijk. In 2014 werd onder leiding van het ministerie van IenM geïnventariseerd hoe een realiseerbare brandstofmix voor de toekomst (2030 -2050) moet worden ingevuld. Aan dit proces namen meer dan 100 stakeholders deel. Naast Elektrisch, hybride en biobrandstoffen werd ook duidelijk dat LNG bij deze transitie een belangrijke rol inneemt. LNG is namelijk het enige alternatief voor diesel in het zware en lange

			afstandsvervoer en in de scheepvaart waarbij de CO2 uitstoot wordt verminderd.
38. Milieudefensie	2	Milieudefensie	Nederland presteert bedroevend slecht als het gaat om schone, duurzame energie. We zijn zelfs hekkensluiter van Europa! Terwijl daar juist alle kansen liggen voor innovatie, nieuwe banen en onafhankelijkheid. Alleen als we nu wereldwijd actie ondernemen – en een rijk land als Nederland daarin zijn eerlijke aandeel neemt – hebben we nog kans om onder de 2 graden klimaatverandering te blijven. Daarom vragen we de Nederlandse regering om een nieuw energiebeleid waarmee we onafhankelijk worden van gas en andere fossiele brandstoffen, energieverpilling stoppen en snel overstappen op schone en veilige energiebronnen.
39. Monetair beleid voor energietransitie en klimaatbeleid	3	Stichting Biowetenschappen en Maatschappij	Wij stellen voor om een monetair beleid in te zetten om, eerst lokaal en op termijn wereldwijd, een energietransitie in te zetten, met het oog op duurzaam en effectief klimaatbeleid: de Solar Dollar (SOL) is een munteenheid die worden uitgegeven als een beloning voor klimaat besparende verandering en de door Green Quantitative Easing.
40. Nationaal Kritisch Platform Windenergie	1	Nationaal Kritisch Platform Windenergie	Nederland zal nooit een energieneutraal land worden. We komen zelfs niet in de buurt, ook niet in 2050, en zullen de komende duizend jaar gebonden blijven aan import van kolen en kernenergie. Het is dus onverstandig om tegen beter weten in kolen en kernenergie af te zweren. Beter nog is het om energie te besparen op grote schaal. Daar ligt enorm veel potentie tot CO2 reductie.
41. Nederlandse Vereniging Omwonenden Windturbines	3	Nederlandse Vereniging Omwonenden Windturbines	De vereniging pleit om meer naar alternatieven voor windenergie te kijken. Daarnaast pleiten ze voor een directe rol van inwoners in besluitvorming en de energietransitie.
42. NERA: NWA Route Energietransitie	1	NERA	Energie-gerelateerde vragen worden hier in hun volledige samenhang gepresenteerd. In vier pagina's is opgeschreven wat de maatschappelijke uitdagingen zijn en hoe die zowel individueel als in samenhang aangepakt moeten worden door de hele kennisketen inclusief het bedrijfsleven en andere maatschappelijke organisaties.

43. Netbeheerder	1	Stedin	Stedin doet aanbevelingen t.b.v. de energieagenda over de stedelijke energietransitie, de betaalbaarheid van de energie-infrastructuur en de duurzaamheid in de regulering van regionale netbeheerders.
44. NOGEPA	1	NOGEPA	In de transitieperiode naar een CO2 arme energievoorziening neemt het aandeel van fossiel dankzij energiebesparing en de groei van hernieuwbare bronnen af. Tegen 2050 zijn naar verwachting ook de Nederlandse aardgasvoorraden in belangrijke mate uitgeput. De olie en gasector werkt er hard aan zich deze nieuwe werkelijkheid eigen te maken. Een werkelijkheid waarin gas niet altijd meer vanzelfsprekend de beste optie is, maar waarbij we gas vooral daar inzetten waar het bijdraagt aan CO2 besparing, omdat gas een lagere CO2 uitstoot heeft dan olie en kolen, en waar het de inzet en ontwikkeling van hernieuwbare energie niet in de weg zit. "Gas op Maat" noemen we dat.
45. Noordoostpolder: duurzame tips en ideeën uit bedrijfsleven	1	Gemeente Noordoostpolder	Op 19 mei ging gemeente Noordoostpolder tijdens een strategieavond duurzaamheid met ondernemers in gesprek. De gemeente verzamelde input voor de verdere duurzame koers. Tijdens de goed bezochte avond zijn veel tips en ideeën ingediend en besproken. Duurzame energie biedt kansen voor ondernemers. Naar voren kwam o.a.: lagere woonlasten/extra geld, van gelijkstroom naar wisselstroom, groene daken, warmte, regenwater retentie i.c.m. zonnepaneel, isolaties. Wens duurzaamheidslening, minder bepalende regelgeving, laat de markt het doen, relatie tussen welstand en duurzaamheid.
46. Nova College – installatietechniek MBO	13	Nova College	13 studenten installatietechniek doen aanbevelingen over de energietransitie. Er wordt gekeken naar gratis energie, kansen voor werkgelegenheid door zonne-energie,

47. Nuon in gesprek	1	Nuon	<p>De belangrijkste conclusies uit een dialoog met de eigen klanten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De Nederlandse bevolking ziet een leidende rol voor de overheid in de energietransitie. Als het aankomt op de verantwoordelijkheid voor het terugdringen van CO2-uitstoot, kijkt een meerderheid van de Nederlanders daarvoor eerst naar de overheid, dan naar het bedrijfsleven en daarna naar zichzelf. De overheid moet meer doen aan duurzaamheid, vindt de Nederlander, en dan vooral door groene investeringen te stimuleren en verplichtingen op te leggen via wet- en regelgeving, meer nog dan duurzaamheid te bevorderen. • Minder CO2 uitstoten is goed, zolang het niet ten koste gaat van het comfort, geven Nederlanders aan. Hoewel energiebesparing goedkoper is, kiezen Nederlanders toch eerder voor verduurzamen om de CO2-uitstoot terug te dringen. Die mensen die het verminderen van CO2 wel als hun eigen verantwoordelijkheid zien, kiezen overigens wel voor gedragsveranderingen als minder vlees eten, korter douchen en een lager autogebruik als de weg om daar te komen. • Energie uit zon en wind hebben de grote voorkeur bij 83% van de ondervraagden als het aankomt op een keuze voor energiebronnen. De meeste Nederlanders vinden dat we meer van deze bronnen gebruik moeten maken om de uitstoot van CO2 terug te dringen. Deze groei wordt gezien als belangrijker om te verduurzamen dan bijvoorbeeld het sluiten van kolencentrales. Toch staat ruim driekwart van de Nederlanders positief tegenover de plannen om kolencentrales te sluiten en de meesten van hen zijn zelfs bereid hieraan mee te betalen.
48. NWEA Visie 2030: wind essentieel voor 100% duurzame energie	1	NWEA	<p>De omslag naar een volledig duurzame energievoorziening in 2050 is in volle gang. Windenergie speelt een essentiële rol in deze omslag. De Nederlandse WindEnergie Associatie (NWEA) schetst in haar Visie 2030 de technische en maatschappelijke stappen die Nederland op het gebied van windenergie moet zetten om de energietransitie te laten slagen.</p>

49. Afstudeerproject Koninklijke Academie voor Beeldende Kunst 'Onland'	1	Caroline Langendoen en Joëlle Erkamp	<p>Vaste patronen en aangeleerde gewoonten liggen diep verweven in ons dagelijks leven. Onze samenleving gedijt hier aardig bij. Maar bij de effecten van dit ingesleten gedrag, staan we niet vaak stil.</p> <p>Zo koesteren wij Nederlanders de natuur en in het bijzonder ons duinlandschap. Tegelijkertijd steken we bij de eerste aangename avond van het jaar massaal de barbecue aan en staan we dagelijks, doorgaans vrijwillig, in de file naar ons werk. Opmerkelijk, want bevorderlijk voor ons en onze leefomgeving is dat niet. En bovenal onhandig, als je in overweging neemt dat een groot deel van Nederland onder de zeespiegel ligt.</p> <p>Hoe normaal is ons gedrag eigenlijk?</p>
50. Platform Bio-Energie	2	Platform Bio-Energie	<p>Als kern van de visie werd aangegeven dat er veel toepassingen zijn voor biomassa, ter vervanging van fossiele grondstoffen. Voor sommige toepassingen van fossiele grondstoffen is er geen alternatief dan het gebruik van biomassa. Denk bijvoorbeeld aan transportbrandstof voor vliegtuigen of industriële warmte (hoge temperatuur). Op basis van een groot aantal inventarisaties naar biomassa hoeveelheden wordt geconcludeerd dat er op zich genoeg biomassa is, maar dat het aanbod wel zal moeten worden verhoogd. Verder zijn de duurzaamheidseisen voor biomassa van belang.</p>
51. Power2Nijmegen en Energie made in Arnhem	4	Power2Nijmegen	<p>In april 2012 is de gemeente Nijmegen gestart met het cocreatieproces 'Power2Nijmegen'. De gemeente, bedrijven, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en andere deskundigen zijn samen op zoek gegaan naar manieren om bij te dragen aan de ambitie van de gemeente Nijmegen: een energieneutrale stad in 2045. Deze ambitie maakt onderdeel uit van de Duurzaamheidsagenda (2011-2015), waarin het Nijmeegse duurzaamheidsbeleid is vastgelegd.</p>
52. Power2Nijmegen; Rapportage betreft Postcoderoos Nijmegen	1	Power2Nijmegen	<p>De gemeente Nijmegen wil de lokale groene initiatieven de helpende hand toesteken door inzicht te bieden in de wijze waarop een zon-PV-project succesvol kan worden geëxploiteerd via de Regeling Verlaagd Tarief. In dit handboek staan in dat kader relevante feiten, cijfers, randvoorwaarden en voorbeelden op een rij.</p>

53. Prioriteit aan flexibiliteit	1	Enexis	De energietransitie stelt de netbeheerder voor nieuwe uitdagingen. Slimme oplossingen zijn voorhanden om dure netverzwaringen waar mogelijk te voorkomen. De toekomstige markt voor flexibiliteit is niet te voorspellen en zal naar verwachting niet alleen door de huidige marktspelers worden ontwikkeld. Met het oog op verwachte disruptieve ontwikkelingen in het energiesysteem hecht Enexis grote waarde aan onderzoek en experiment rondom flexibiliteit. De netbeheerder zal daarbij alle maatschappelijk gewenste flexibiliteitsoplossingen moeten kunnen inzetten en inregelen om het net betrouwbaar en betaalbaar te houden.
54. Regionale Energie Alliantie Utrecht: bijdrage Energiedialoog	1	Regionale Energie Alliantie Utrecht	De Regionale Energie Alliantie Utrecht presentaart haar aanpak van de energietransitie en doet een oproep tot samenwerking met de Rijksoverheid
55. Rol afvalsector in energietransitie	1	Vereniging Afvalbedrijven	Met bijgevoegde notitie wil de Vereniging Afvalbedrijven het grote energiepotentieel van de afvalsector laten zien. Ook geeft de notitie de randvoorwaarden om dit potentieel te realiseren.
56. Samen Energie Neutraal: Programma van eisen voor duurzame lokale energiesystemen	1	Stichting Energie Neutraal	De Stichting Energie Neutraal is van mening dat de transitie vooral van onderop en gezamenlijk, in lokale gemeenschappen, moet en kan gebeuren. In de drie Noordelijke provincies hebben nu, drie jaar na oprichting van de Stichting, vijftien dorpen en drie buurten in Stad Groningen en Assen de ambitie uitgesproken om binnen 10 jaar op dorps- of buurniveau helemaal energie-neutraal te zijn. Die ambitie houdt in dat zij dan net zo veel duurzame energie produceren als gebruiken. Een aantal dorpen en buurten hebben uitdrukkelijk de ambitie uitgesproken om dit zelfs nog in een kortere tijd dan 10 jaar te doen. En de belangstelling bij andere dorpen en buurten groeit zienderogen. Ook de groei van het aantal energiecoöperaties in de drie Noordelijke provincies laat zien dat een gezamenlijke aanpak gewenst is en zijn vruchten afdraagt. In 2011 werd Grunneger Power in de Stad Groningen als eerste energiecoöperatie opgericht, alleen voorafgegaan door de energiecoöperatie op Ameland. Nu zijn er 61 energiecoöperaties in de drie Noordelijke provincies en samen hebben zij een eigen energieleverancier, Noord Lokaal Energie (NLD Energie), opgericht om de niet zelf gebruikte energie af te nemen en aan elkaar te leveren en, zolang dat

			onvoldoende is, uitsluitend duurzame elektriciteit in te kopen en met groen certificaten afgedekte gas te leveren.
57. Scouting en energie	1	Scouting Nederland	Onze boodschap is: Vergeet scouting niet als doelgroep. Kinderen zijn de toekomst, die windmolens al normaal vinden, zelf met duurzame ideeën komen, maar ook die nog gevoed kunnen worden met gedrag dat nodig is om deze aarde een leefbare wereld te houden. En misschien is een windmolen bij ieder clubgebouw niet het beste idee, maar een energiedialoog erover voeren wel.
58. Slimme energievoorziening - ICT	1	Nederland ICT	Om ervoor te zorgen dat ICT de versnelde transitie naar duurzame energie mogelijk maakt, vragen we om de volgende acties. In de komende kabinetsperiode: blijft het kabinet het aanbod van centrale en decentrale duurzame energie kosteneffectief stimuleren, waarbij energievraag – en waar nodig energieopslag – slim wordt gestuurd door inzet van ICT; worden succesvolle smart grid proeftuinen opgeschaald door versneld experimenteerruimte mogelijk te maken voor nieuwe sturings- en prijsmodellen in de energiemarkt; past het kabinet het regulerend kader aan zodat structureel de juiste prikkels ontstaan voor consumenten en bedrijven om flexibel met vraag en opslag van elektriciteit om te gaan. Bijvoorbeeld door de wet aan te passen zodat variabele prijzen voor energie mogelijk worden.
59. Smarter2030 - ICT	2	KPN	KPN bracht het #Smarter2030-rapport uit in samenwerking met de Global e-Sustainability Initiative (Gesi) en organisatieadviesbureau Accenture. Uit dit onderzoek blijkt dat Nederland in 2030 74 miljoen ton CO2-uitstoot per jaar kan besparen dankzij innoverende ICT-toepassingen. Daarnaast kan Nederland met slimme ICT per jaar structureel 123 miljoen megawattuur aan energie en 870 miljard liter water besparen. Het gebruik van fossiele brandstoffen kan verder met 5,6 miljard liter structureel per jaar omlaag. Ook kan de landbouw dankzij ICT de productiviteit met 1 ton per hectare verhogen. In totaal leveren deze kansen en besparingen in 2030 jaarlijks € 74 miljard op aan economische voordelen.
60. Strategie, innovatie en leiderschap in	1	TIAS School for Business and	Leiderschap in de transformatie naar een nieuwe rol voor de organisatie in de energieketen. Voor oude en

energietransitie		Society	nieuwe energiebedrijven. Whitepaper op basis van onderzoek in de markt inclusief nieuw executive management programma voor board, management en staf werkzaam in de energie.
61. Stukken van Prof. Vaclav Smil	9	Prof. Vaclav	Prof. Vaclav smil schrijft al jaren over de realiteit van en energie transitie. De 9 bijdrages plaatsen kritische noten bij de focus op en keuzes voor duurzame energie
62. Topsector Energie: bijdrage Energiedialoog	1	Topsector Energie	Deze notitie bevat de inbreng van de Topsector Energie in de energiedialoog die: (1) het belang benadrukt van innovatie voor de energietransitie, en (2) beschrijft hoe dat innovatiebelang in activiteiten en beleid kan worden vormgegeven
63. Verkenning CO2-neutrale gastoekomst	1	Berenschot	In opdracht van GasTerra en Gasunie heeft Berenschot een verkenning uitgevoerd naar de mogelijke rol van gas als CO2-neutrale energiedrager in 2050. Deze verkenning heeft als doel een versnelling te realiseren in de transitie naar een duurzame energietoekomst. In de verkenning wordt gas als transitieoplossing verkend, als aanvulling op de reeds voorziene ontwikkelingen op het gebied van duurzame energie, zoals wind op zee en zon-PV.
64. Visies op wonen zonder aardgas	1	HIER Klimaatbureau	Twaalf auteurs beschrijven hun uitgebreide visies op de transitie naar wonen zonder aardgas.
65. Warmtedialoog	1	Stichting Warmtenetwerk	Het stuk bepleit een aardgasloze gebouwde omgeving en schetst een visie en voorwaarden voor transitie.
66. WEB2 grootschalige energie buffering	2	Jasper van Schaaik	De auteur beschrijft zijn idee van WEB2 grootschalige energie buffering.
67. Welke kansen biedt de overstap naar duurzame energie voor onze economie?	1	Ruud Goedknecht, Barbarugo	De auteur ligt de kansen van het inzetten van bamboe toe.
68. Wijkenergie-zelf vangen en samen gebruiken	1	Enexis	Netbeheerder Enexis heeft 4 toekomst scenario's ontwikkeld. Eén hiervan is een combinatie van: 'mensen willen zelf energie -o.a. uit zonlicht- lokaal vangen en onderling verdelen' en 'nieuwe soorten energiediensten en -dienstverleners nodig'. Deze map beoogt voorbeeld uitwerkingen hiervan bij een te brengen.
69. Windenergie op zee	1	Dong Energy	De komende jaren worden grote nieuwe windparken in de Noordzee gebouwd. Grote en kleine bedrijven uit binnen- en buitenland staan klaar om fors te investeren. Voor deze bedrijven is van belang dat Nederland een voorspelbare markt heeft. Dat is goed voor de economie, het bedrijfsleven en de

			<p>werkgelegenheid. Aan de overheid doen we daarom de oproep: ga door op de ingeslagen weg van windenergie op zee. En zet voor de periode ná 2020 nog meer in op deze competitieve vorm van duurzame energie met zoveel potentieel. Er is alle reden voor een vervolg op het offshore windenergieprogramma</p>
70. Windturbine overlast	2	Stichting Windmolenklachten	<p>De Stichting Windmolenklachten heeft in het 2e kwartaal van 2015 een onderzoek gedaan naar de toepassing van maatwerkvoorschriften (een strengere geluidsnorm) voor windturbinegeluid. Er is een inventarisatie gedaan, onder alle Nederlandse gemeenten, over de toepassing van het maatwerkvoorschrift. Via een WOB verzoek (Wet openbaarheid bestuur) is gevraagd naar de toepassing van de mogelijkheid om een strengere geluidsnorm voor windturbinegeluid toe te passen ter bescherming van omwonenden. De uitkomst van het onderzoek is schokkend. Er wordt niet of nauwelijks gebruik gemaakt van de mogelijkheid om een dergelijke strengere norm toe te passen.</p>
71. Position paper & verslag van de PBE Business Meeting over 'Biomassa 2030' op 20 april 2016 met 4 appendices	6	Platform Bio-Energie	<p>Beleidsadviezen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • We moeten naar een integraal (energie)beleid dat biobased economy, land- en bosbouw en energie verbindt; • Consistent lange termijn overheidsbeleid is nodig voor investeringsbeslissingen. Dat kan onder meer door het vaststellen van specifieke doelen voor duurzame energie na 2020, het zo spoedig mogelijk vaststellen van een vervolg op het Energieakkoord en het continueren van de SDE+ regeling; • Overheid zou meer mee moeten denken in risicomitigatie (hedging positions en zo); • Aanpassing ETS systeem: overschot uit de markt, hogere prijs, andere sectoren betrekken; • Financiële sector dient meer betrokkenheid te krijgen bij ontwikkeling van duurzame energieprojecten; financiering van duurzame energieprojecten is nu een majeur probleem; • Werk de categorie 'overig hernieuwbaar' uit het Energieakkoord (186 PJ: dat is meer dan wind op land, wind op zee en de gemaximaliseerde inzet van bij- en meestoken tezamen) veel concreter uit met stippen op de horizon en actie agenda's

			<p>met de betrokken sectoren;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ken meer waarde toe aan bio-energie als 'sink' voor CO2 (bio-energie + CCS, of bio-energie + CCU (carbon capture and utilization)); • Zet in op innovatieve technieken die in de synergie van biobased economy en bio-energie een sleutelrol zullen spelen (bioraffinage, vergassing, pyrolyse etc.).
72. Transitie naar aardgasloze warmtevoorziening	1	Samenwerkende partijen	<ul style="list-style-type: none"> • Provincie Gelderland, Gemeente Amsterdam, Gemeente Rotterdam, Gemeente Den Haag, G32 Stedennetwerk, VNG, Woonbond, NVDE, EnergieNederland, Alliander NV, Enexis, Stedin, Warmtenetwerk herkennen de noodzaak om de transitie naar een aardgasloze warmtevoorziening in de gebouwde omgeving, zoals deze is beschreven in het Energierapport van januari 2016, vorm te geven; • De Partijen zijn betrokken bij veel projecten waarin deze transitie wordt vormgegeven, van de eerste verkenning van de mogelijkheden tot realisatie van de overeengekomen plannen. Voorbeelden daarvan zijn zowel lokale als regionale initiatieven in Zuid-Holland, MRA, Arnhem-Nijmegen, Breda-Tilburg, Amsterdam etc. • Hierbij blijkt dat er weliswaar een gedragen beeld is over nut en noodzaak van deze transitie, maar dat er in de praktijk vele issues zijn om op te lossen. Het gaat daarbij om zaken die ook op de agenda staan van de Warmtetafel zoals het te gebruiken afwegingskader voor de keuze van de duurzame warmte-opties, maar ook over de aantrekkelijkheid van warmtelevering vergeleken met aardgas om met name de klanten in de gebouwde omgeving te kunnen verleiden; • Op basis van de opgedane ervaring hebben Partijen het volgende beeld hoe deze transitie vorm te geven: <ol style="list-style-type: none"> 1. Creëer urgentie; 2. Werk stapsgewijs en gebruik natuurlijke momenten; 3. Begin nu maar zorg voor juridisch draagvlak; 4. Maak de transitie aantrekkelijk voor de klant en andere ketenpartijen.
	157		

Bijlage 3 – Bijeenkomsten energiedialoog

Bijeenkomsten: per type organisatie

Organisatoren	Aantal
Individuele bedrijven	23
Rijksoverheid	57
Decentrale overheden	14
Instituten	5
Festival/congres	3
Netwerkorganisaties	34
NGO's	8
<i>Totaal</i>	144

Bijeenkomsten: per week

	4-4	11-4	18-4	25-4	2-5	9-5	16-5	23-5	30-5	6-6	13-6	20-6	27-6	4-7
2x	5x	5x	5x	5x		3x	4x	13x	13x	15x	18x	20x	26x	8x
31-3	4-4	13-4	19-4	25-4		12-5	17-5	24-5	31-5	6-6	13-6	20-6	27-6	4-7
31-3	6-4	13-4	19-4	26-4		12-5	19-5	24-5	31-5	6-6	14-6	21-6	27-6	4-7
	7-4	13-4	20-4	26-4		12-5	20-5	24-5	31-5	6-6	14-6	21-6	27-6	5-7
	7-4	14-4	22-4	26-4			20-5	25-5	31-5	7-6	14-6	21-6	27-6	5-7
	7-4	15-4	22-4	29-4				25-5	31-5	8-6	14-6	21-6	30-6	6-7
								25-5	1-6	8-6	15-6	21-6	28-6	6-7
								26-5	2-6	9-6	16-6	22-6	28-6	7-7
								26-5	2-6	9-6	16-6	22-6	28-6	7-7
								26-5	2-6	9-6	16-6	22-6	28-6	
								26-5	2-6	9-6	16-6	22-6	28-6	
								27-5	2-6	9-6	16-6	22-6	29-6	
								27-5	3-6	9-6	16-6	22-6	29-6	
								28-5	3-6	9-6	16-6	23-6	29-6	
								29-5	4-6	9-6	17-6	23-6	29-6	
										10-6	17-6	23-6	29-6	
										11-6	17-6	23-6	29-6	
											17-6	23-6	29-6	
											17-6	23-6	30-6	
											17-6	23-6	30-6	
											23-6	30-6		
											26-6	30-6		
												30-6		
												30-6		
												1-7		
												1-7		
												1-7		
												1-7		

Bijeenkomsten: korte samenvattingen/meest relevante uitkomsten

1	Duurzaamheidsoverleg Politieke Partijen (DOPP)	31 maart, Den Haag	Overleg duurzaamheidscommissies van Groen Links, VVD, PvdA, CDA, SGP en D66
<p>Kern van de gezamenlijke inzet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • D.o.p.p. is het eens over 15 punten (zie verslag). Samengevat komen die neer op een viertal kernthema's, nl. beprijzing van CO2 (en 'af van subsidie'), innovatie van het systeem, Nederland moet van het gas af, en: nieuwe vormen van aansturing; • Partijen zijn het niet eens over de urgentie van het energie/klimaatvraagstuk (ten opzichte van andere maatschappelijke uitdagingen) en over de vraag in hoeverre er 'draagvlak' nodig is om beleidsmaatregelen te kunnen nemen. 			
2	OTE	31 maart, Utrecht	Regulier overleg
<p>De Energiedialoog is geïntroduceerd. De OTE moet daarin een centrale rol spelen. Immers Aan de Overlegtafel Energievoorziening spreken Energie-Nederland, Gasunie, Natuur en Milieu, Netbeheer Nederland, NVDE, ODE-Decentraal, TenneT, VEMW en het ministerie van Economische Zaken (als toehoorder) over de toekomst van het energiesysteem.</p>			
3	Engie	4 april, Den Haag	Het Energierapport, de energiedialoog en de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen
<p>De gaswinning op de Noordzee van Engie zal drastisch krimpen. N.a.v. deze ontwikkeling discussieerde de zaal over de toekomst van gas i.a.v. onder meer D66 Kamerlid Van Veldhoven.</p>			
4	SKAO	6 april, Den Haag	Dialogsessie
<p>Klimaatvriendelijk aanbesteden en ondernemen is door Rijkswaterstaat en Prorail serieus ter hand genomen. Veiligheid, betrouwbaarheid en kosteneffectiviteit zijn belangrijke criteria voor de deelnemers. CO2 reductie gaat steeds meer meewegen, maar er is veel potentie voor aanscherping en uitbreiding naar andere sectoren.</p>			
5	RVO	7 april, Rotterdam	Startbijeenkomst energiedialoog
<p>In de startbijeenkomsten is het Energierapport toegelicht en in een groot aantal deeltafels uitgebreid besproken. Bij de energiedialoog in Rotterdam stond de hoge temperatuur warmtevraag én de mogelijkheid om warmte te leveren aan de gebouwde omgeving centraal. Het lijkt nodig dat er breed draagvlak komt, maar uiteindelijk moet iemand de kar trekken en dat is volgens de deelnemers aan deze bijeenkomst een rol voor de rijksoverheid. Zorg: de stip aan de horizon (2050) is dusdanig ver weg dat we achterover gaan leunen, terwijl de urgentie groot is en actie nu nodig is. Sturing is van belang: maak vijf jaarlijkse doelstappen tussen nu en 2040. Voor Nederland is de verduurzaming van de materialenkant van de fossiele economie een enorme kans. Dit vraagt lef van Nederland. We zouden niet moeten wachten op wat Europa op dit vlak gaat doen</p>			
6	RVO	7 april, Eindhoven	Startbijeenkomst energiedialoog
<p>In de startbijeenkomsten is het Energierapport toegelicht en in een groot aantal deeltafels uitgebreid besproken. Specifieke aandacht ging uit naar mobiliteit en duurzaam opwekken van elektriciteit. Van de vele invalshoeken waren onder meer interessant:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Met de opkomst van opslag, slimme huizen, slimme meters, en slimme netten, datamanagement, lokale energiemarkten en de deeleconomie emancipeert de kleinverbruiker/prosument (consument 			

<p>die ook zelf produceert). De consument krijgt meer macht, maar niet persé meer interesse. Behoeftte aan ontzorging en balancering zorgt dat er nieuwe verdienmodellen ontstaan;</p> <ul style="list-style-type: none"> Iedere transitie begint met een eerste stap, waar velen kunnen volgen. Maak die eerste stap niet te moeilijk, zodat die zeker gemaakt wordt. Wachten brengt de doelen niet dichterbij. 			
7	RVO	7 april, Leeuwarden	Startbijeenkomst energiedialoog
<p>In de startbijeenkomsten is het Energierapport toegelicht en in een groot aantal deeltafels uitgebreid besproken. Van de vele invalshoeken was onder meer interessant: De energietransitie gaat de bebouwde omgeving in Nederland fors beïnvloeden en veranderen. In vier challenges en 11 deeltafels is deze transitie verkend en stevig bediscussieerd. Deelnemers wilden af van de vrijblijvendheid en zien tegelijkertijd veel potentie om warmte in Nederland beter te benutten en te delen.</p>			
8	PACT/UNIPER	13 april, Westland	Warmtevoorziening Westland
<p>Geen verslag.</p>			
9	Bezinningsgroep Energie	13 april, Utrecht	Bezinningsgroep Energiebeleid
<p>De Bezinningsgroep ziet noodzaak om concrete tussendoelen vast te leggen en daaruit voortvloeiende vereiste maatregelen zoals een werkend ETS en CCS te realiseren. Ook sturen met fiscale instrumenten is voor het halen van doelen nuttig. Geef gemeenten ook concrete verantwoordelijkheden in de transitie.</p>			
10	NVDE i.s.m. provincie Gelderland	13 april, Arnhem	Warmtetafel, werkgroep 1: Integrale afweging van regionale warmte-opties (individuele of collectieve oplossingen)
<p>Warmtevoorziening in de gebouwde omgeving wordt in toekomst niet meer via gas voorzien, maar op duurzame wijzen die per regio, gemeente, wijk of zelfs gebouw kunnen verschillen.</p>			
11	EZ	14 april, Den Haag	Voorlichtingsmiddag experimenteer AMvB
<p>Hier Opgewekt en RVO willen een community of practise opzetten om ervaringen uit te wisselen tussen de initiatiefnemers. Ook voor netbeheerders. Zo komt er ook een werkgroep voor de businesscase.</p>			
12	CIEP (met EZ)	15 april, Den Haag	Toekomst van de Elektriciteitsmarkt
<p>De conclusie van het Frontier Economics rapport "Scenarios for the Dutch electricity supply system" is dat de elektriciteitsmarkt goed gepositioneerd is om toekomstige uitdagingen (in de periode tot 2030/2035) aan te kunnen. Een aantal kernelementen van de elektriciteitsmarkt komt naar verwachting niet onder druk als het energiesysteem verder transformeert naar een hogere aandeel hernieuwbaar: de leveringszekerheid is ook in de toekomst robuust. De kosten van het energiesysteem worden vooral bepaald door brandstofprijzen en door het aandeel hernieuwbaar in de elektriciteitsmix. In het rapport wordt de verwachting uitgesproken dat elektriciteitsprijzen weer zullen stijgen.</p>			
13	GasUnie	19 april, Scheveningen	Stakeholderdag; focus op de inzet van gas en flexibiliteit
<p>De bijeenkomst Gasland in Transitie is georganiseerd door de Gasunie als bijdrage aan de energiedialoog</p>			

en had als centrale thema de rol van gas en de Gasunie in de energietransitie. Een aantal sprekers gaf op dit thame zijn/haar visie gevolgd door een reactie van Twee Kamerlid Stientje van Veldhoven. Moderator was Hansch van der Velden van de Gasunie, de 100 deelnemers zijn met name contacten van de Gasunie uit de energiewereld. Gas zal volgens de deelnemers op termijn hernieuwbaar kunnen worden en is de komende periode een belangrijke transitiebrandstof. Gas kan ook een grote rol in de scheepvaart krijgen.

14	Nuon	19 april	Warmtetafel werkgroep 2: Aantrekkelijkheid van collectieve warmtelevering (prijs en draagvlak)
-----------	-------------	----------	---

Zie bijeenkomst warmtetafel op 2 juni.

15	EZ i.s.m. Alliander	20 april, Den Haag	Dialog met Alliander over de rol als netbeheerder
-----------	----------------------------	--------------------	--

Alliander is sterk betrokken bij het onderwerp en echt op zoek naar nieuwe oplossingen en uitwerkingen. Wel zijn aanwezigen sceptisch over de snelheid en de rol van huidige en toekomstige (nieuwe) partijen en de rol die de netbeheerders daarin mogen spelen en de positieve rol die de netbeheerders zouden kunnen spelen.

16	VEMW	22 april, Amsterdam	Gas Seminar
-----------	-------------	---------------------	--------------------

Terwijl de gasvraag, zowel in de industrie als in de e-sector daalt, de Groningen-productie steeds meer onder druk komt en het klimaatbeleid gevolgen zal hebben voor de inzet van fossiele brandstoffen, doemt de vraag op of er een toekomst is, en zo ja welke, voor de gasmarkt.

17	EZ	22 april, Den Haag	Scenariobijeenkomst
-----------	-----------	--------------------	----------------------------

Dát energie beschikbaar was, leek aan alle tafels een vanzelfsprekendheid. Energie werd gezien als een recht, een basisvoorziening. Twee scenario's zijn besproken:
Met volle kracht: De klimaatdoelstellingen zijn alles bepalend om de CO2 uitstoot zo ver mogelijk terug te dringen. Alle oplossingen worden uit de kast gehaald om voor onze huizen, onze industrie, onze kracht en elektra, en ons vervoer een CO2-arme energievoorziening te maken. Bestaande infrastructuur is het uitgangspunt geweest. Duurzame productie en opslag is opgeschaald. Grootschalige oplossingen, samen met kleinschalige decentrale initiatieven dragen bij aan de reductie van CO2 in de opwekking van energie. Dankzij isolatie en andere oplossingen gaan we efficiënter met energie om.
De 4.0 samenleving: De Tesla auto, slimme Apps, blockchain en 3D printers bleken nog maar het begin te zijn van nieuwe soort producten en diensten die onze hele samenleving veranderden. Nieuwe aanbieders zijn ons huis binnengedrongen voor warmte en vervoersconcepten. Producten worden op een andere en duurzamere manier gemaakt. Big data heeft ons inzichten gegeven in manieren om te besparen en eigenlijk op een heel andere manier ons consumptiegedrag in te richten en daarmee te besparen. Alles is met alles verbonden.

18	SER	25 april, Den Haag	Borgingscommissie over doelstellingen van het energiebeleid
-----------	------------	--------------------	--

De kernvraag van deze Ronde Tafel luidde: Volstaat één CO2-reductiedoel om richting te geven aan de energietransitie, of zijn meerdere – niet-strijdige – doelstellingen nodig?

In antwoord op deze kernvraag zijn twee plausibele antwoorden geformuleerd die elkaar aanvullen: (1)

Een enkel hoofddoel volstaat om richting en samenhang te geven aan het bredere energie- en klimaat beleid. Eventuele subdoelen moeten bijdragen aan realisatie van dat hoofddoel; (2) De concretisering van het hoofddoel en de instrumentatie van het beleid met samenhangende subdoelen moet eraan bijdragen dat opties die passen in het transitiepad kunnen worden ingezet en stakeholders een passend handelingsperspectief wordt geboden.

19	Netherlands Energy Research Alliance, NERA	26 april, Utrecht	Route Energie Transitie binnen de Nationale Wetenschaps agenda
-----------	---	-------------------	---

De omschakeling naar een duurzame energievoorziening is alleen haalbaar indien er een gigantische transformatie in onze industrie, transport en woonomgeving plaats vindt. Vanuit deze groep is met name op de noodzaak tot R&D en maatschappelijk (politiek) draagvlak gewezen om de fundamentele wijzigingen mogelijk te maken. Het gaat om nieuw multidisciplinair onderzoek, voortbouwend op bestaande specialismen, waar technisch en socio-economisch onderzoek moet samenwerken. de NWA stuurgroep zal hiertoe een investeringsagenda opleveren, waar voor extra budget zal worden gepleit.

20	I&M	26 april, Utrecht	LEF-sessie Duurzame Brandstoffenvisie
-----------	----------------	-------------------	--

Tijdens de 2 workshops is in deelgroepen gesproken over wat er vanuit de Rijksoverheid en samenleving moet worden opgelost/ beantwoord om de lange termijn energietransitie van mobiliteit vorm te geven. Tijdens de workshops zijn de groepen gevraagd in te gaan op inhoudelijke issues, meekoppelkansen en partijen die nu te weinig worden gehoord. Het cascaderinguitgangspunt en goede afstemming tussen vraag en aanbod zijn belangrijk, alsmede de inzet van fiscale prikkels en de juiste financieringsvormen.

21	Topsector Energie	26 april, Den Haag	Innovatie thema 2: themakeuze via backcasting
-----------	--------------------------	--------------------	--

Zie verslag 9 juni van de Topsector Energie.

22	Havenbedrijf Rotterdam	29 april, Rotterdam	Warmtetafel werkgroep 3: Een sluitende business case voor warmteprojecten (risico's en financiering)
-----------	-------------------------------	---------------------	---

Door een doelmatiger gebruik van (rest)warmte kan energie worden bespaard en CO2 emissie worden vermeden.
Echter business cases voor warmtenetten komen niet/moeizaam van de grond. Er moet een oplossing komen voor de belangrijkste knelpunten en risico's, zodat de business case voor warmteprojecten sluitend wordt in die gebieden die geschikt zijn voor collectieve warmte.

23	VNG	12 mei, Den Haag	Energiek Decentraal
-----------	------------	------------------	----------------------------

Er begint nu juist echt momentum te komen. Het klimaatakkoord in Parijs, en de partijen rond het energieakkoord zijn positief. Zo is er extra aandacht nodig voor maatschappelijk vastgoed en VvE's. Mogelijk kunnen we meer samen optrekken met corporaties in de aanpak van (alle) woningen? Er is immers ook veel verspreid bezit door verkoop van corporatiewoningen. Daarnaast moeten we ook bedrijven niet vergeten. De handhaving door R.U.D.'s van de wet Milieubeheer geeft nog onvoldoende snelheid. De omgevingsfactoren moeten ook goed staan. Mensen begrijpen het niet meer als aan de ene

kant nieuwe zonnepanelen komen en aan de andere kant de maximum snelheid op snelwegen wordt verhoogd tot 130. Installateurs zijn nog huiverig met toepassen van warmtepompen, vaak door gebrek aan kennis. De koplopers doen het goed, de grote massa blijft nog achter, die willen geen risico's nemen. Samen met de sector moet er worden gekeken naar verbeteringen. Bijvoorbeeld een garantiefonds voor innovatieve installaties en energieprestatiecontracten. Het kennisniveau bij gemeenten is ook vaak te laag. Op het gebied van collectieve voorzieningen (wkk, biomassa, mestvergisting, warmte) moeten overheden actiever zijn, anders komt het niet van de grond.

24	Internationale architectuuriennale Rotterdam	12 mei, Rotterdam	Debatbijeenkomst Energie, Ruimte en Regio
-----------	---	-------------------	--

De ruimtelijke opgave is groot. Het zal een hele uitdaging worden om de behoefte die er is aan nieuwe opwekkingseenheden, opslag en transport te koppelen aan alle andere opgaven in het ruimtelijk domein (nieuwe wegen, woningen, krimp, etc.). En dan ook nog op zo'n manier dat er maatschappelijk draagvlak voor is.

Nederland is gemaakt door mensen. De komende 30 jaar zullen woningen, wegen, natuurgebieden, etc allemaal een keer gerenoveerd of vervangen moeten worden. deze renovatie en ontwikkelagenda moet gebruikt worden de energietransitie aan te koppelen. En om dat te kunnen doen moeten we daar nu over na gaan denken en plannen ontwikkelen.

25	NUON	12 mei	Stakeholderdag
-----------	-------------	--------	-----------------------

Nuon organiseert jaarlijks een ronde tafel diner om samen met haar belangrijkste stakeholders te spreken over de ontwikkelingen in de energiemarkt en de maatschappij. Gesproken is over het belang van stabiel energiebeleid, een hoge CO2 prijs, de betaalbaarheid van de energietransitie en de veranderingen voor het individuele energiebedrijf Nuon.

26& 27	EZ	17 en 25 mei, Den Haag	Verkenning van governance
-----------------------	-----------	------------------------	----------------------------------

Twee 'verkennde' sessies over governance van de energietransitie (een met interne en een met externe deskundigen) zijn inmiddels achter de rug. Een eerste analyse hiervan geeft een aardig beeld over de beleving van het begrip governance. In het tweede deel van de sessies stonden praktijkvoorbeelden van governance centraal; de Klimaatwet, de Energie Unie, het Energieakkoord en Agora NL. Aan de hand van deze voorbeelden zijn we vervolgens in gesprek over de acht genoemde elementen. In hoeverre komen ze terug, en hoe zouden ze beter geïncorporeerd kunnen worden? Wat zou er extra gedaan moeten worden om recht te doen aan deze vier voorbeelden? Wat opvalt, is dat er verschillende opvattingen heersen over het begrip governance.

28	Kadaster	19 mei, Groenekan	De kracht van gebiedsontwikkeling
-----------	-----------------	-------------------	--

In de workshop is het beeld naar voren gekomen dat een energietransitie onvermijdelijk en nodig is. Daarbij is het wenselijk om af te stappen van het concreet aanwijzen van locaties, zoals nu gebeurt met zoekgebieden voor windmolens, en meer te focussen op initiatieven vanuit de samenleving en de wijze waarop deze gefaciliteerd kunnen worden.

29	BZK	20 mei, Peel en Maas	Van de Kook sessie
-----------	------------	----------------------	---------------------------

Tijdens de kooksessie in Limburg is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoerig

gesproken. Opvallende conclusies:

- Energiecollectieven kunnen de rol voor betrouwbare informatievoorziening op zich willen nemen;
- Wijken zouden anders gebouwd kunnen worden. Ronde huizen zonder gevel, huizen op het zuiden, geen steen meer gebruiken, alternatieve bouwmethodes. Maar ook in de wijk rekening houden met de gulden snede en Feng Shui. Water partijen gunstig aanleggen. Het alternatieve circuit is van groot belang voor kennis en voorbeelden. Die bouwen allerlei energieneutrale huizen, bieden voorbeelden en weten veel;
- Deze mensen vormen een gemeenschap. Dat vraagt niet enkel goede afspraken maar ook de kunst om met verschillende soorten mensen om te kunnen gaan en van elkaar afhankelijk te kunnen zijn. Daarmee doen ze aan sociale innovatie in de praktijk;
- Niemand was geneigd om de overstap naar energieneutraal te maken d.m.v. van een lening. Eigen geld was een voorwaarde;
- Vaker met de kinderen over milieu en energie praten, want zij krijgen er mee te maken.

30	EZ	20 mei, Utrecht	Stakeholderbijeenkomst biomassa
De input van de brainstorm wordt geclusterd en zal worden teruggekoppeld aan de drie beleidstrajecten: opzet van Rijksbrede CE-programma, energiedialoog en biobased manifest. Opvallend nieuw punt in de discussie was het pleidooi om een tool te ontwikkelen om CO2-winst over de hele keten in beeld te brengen en ook te alloceren over de keten. Zodat de leveranciers die investeringen doen in biomassa productie, oogst en logistiek ook meedelen en niet alle CO2-winst aan het einde van de keten wordt gealloceerd. Ook het belang van vergroten public awareness over breed palet van duurzaamheidsopties wordt breed onderschreven.			
31	Overlegorgaan I&M	24 mei, Den Haag	Energietransitie en de omgevingsagenda/-visie (ruimte)
Welke ruimtelijke implicaties heeft de energietransitie voor de ruimte in Nederland en welke rol moet de overheid hierbij spelen?			
<ul style="list-style-type: none"> • Kom met een visie op de ruimte tijdens en na de energietransitie. Dit is nodig om versnippering te voorkomen en een goede leefomgeving te waarborgen; • Maatschappelijk draagvlak is van essentieel belang, zonder is de energietransitie lastiger te realiseren; • In de toekomst draait het om nieuwe samenwerkingsmodellen. De energietransitie heeft alleen kans van slagen als alle partijen écht met elkaar samenwerken: overheid, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgers; • Het is tijd voor nieuwe verdienmodellen, waar ook burgers bij aan kunnen sluiten; • Verken en combineer waar mogelijk andere vormen van duurzame energie dan wind- en zonne-energie. Zoals warmtenet, geothermie en restwarmte. De wetenschap is volop bezig met het ontwikkelen van nieuwe technologieën, waardoor er op termijn mogelijk bronnen voor het opwekken van energie zijn die minder ruimte in beslag nemen; • Zoek de balans tussen voldoende ruimte voor groen en voldoende ruimte voor windmolens. 			
32	Overlegtafel energievoorziening (OTE)	24 mei, Amsterdam	Ontsluiting flexibiliteit op regionale netten
Verschillende partijen krijgen de mogelijkheid om aan te geven wat zij belangrijk achten om mee te			

geven aan de Task Force Flexibiliteit van de Overlegtafel Toekomst Energievoorziening. De vraag of lokaal congestiemanagement wel interessant is als business model wordt overgeslagen. De Task Force werkt op basis van de aanname dat er in de toekomst draagvlak is voor een ontwikkelde flexmarkt. De focus van de werkgroep is Nederland. Men houdt de ontwikkelingen in Europa en Brussel in het oog en deze worden ook besproken. De timing van de aanbevelingen is dan ook van belang.

33	UvA	24 mei, Amsterdam	Public Mediation Programme: Vervolgdiscussie 'Lang Leve het Grijze Gebied'
-----------	------------	-------------------	---

In Nederland is het vraagstuk van wind op land sterk gepolariseerd. Er ligt sinds 2013 een energieakkoord waarin afspraken gemaakt zijn over het realiseren van een opwekkingscapaciteit van 6000 MW op land in 2020. Daarvan is in de afgelopen twee decennia bijna de helft gerealiseerd, maar het wordt steeds lastiger om die opgave te halen. Drijven windmolens een wig tussen groepen mensen? Zijn windparken de inzet van moderne Hoekse en Kabeljauwse twisten? De meeste mensen willen best ja zeggen tegen windmolens in algemene zin. Als samenleving doen we dat ook. Maar "ja" zeggen wordt steeds moeilijker, zeker als wij daar zelf lokaal hinder van ondervinden. De keuze lijkt vaak inschikken of verzetten, met niets te kiezen daartussenin. Echter, tussen ja en nee zit een enorm grijs gebied dat uitnodigt tot creativiteit. Daarover zijn we in eerste instantie op 9 februari met elkaar in gesprek gegaan. Dat leidde tot zoveel vragen en open eindes dat het Public Mediation Programme op 24 mei een vervolgdiscussie organiseerden. In deze sessie hebben deelnemers ieder een rol vervuld in een denkbeeldige casus om zo in detail de dynamiek van een lokale wind-op-land discussie te kunnen analyseren.

34	Provincie Overijssel/ Waterschrijver	25 mei, Zwolle	Van de kook sessie
-----------	---	----------------	---------------------------

Uit de gesprekken met inwoners bleek een groot gebrek aan kennis over de waarschijnlijke uitfasering van gas in woningen, en überhaupt over de afspraken in Parijs en de gevolgen voor Nederland.

35	VNCI i.s.m. EZ	25 mei, Rotterdam	Clusterbijeenkomst Chemie
-----------	-----------------------	-------------------	----------------------------------

De industrie geeft aan dat de grootste slagen met energie-efficiëntieverbetering gerealiseerd zijn. Vergroening van grondstoffen (biobased/circulair in plaats van olie en gas), elektrificatie van processen/stoomvoorziening en de inpassing van doorbraaktechnologieën binnen een relatief risicomijdende industrie (veiligheid voorop, bewezen technologie) worden als de belangrijkste uitdagingen gezien. Die uitdagingen zijn des te groter doordat wereldwijd fossiele energie en grondstoffen goedkoop zijn. Overheidsstimulering zou hierop aangepast moeten worden. Hier worden de huidige instrumenten ETS en SDE+ genoemd. Daarnaast zou er een revolverend fonds dat o.a. achtergestelde leningen verstrekt moeten komen om energiebesparingsprojecten met langere terugverdientijd te ondersteunen.

36	EZ, provincies, RVO	26 mei	BLOW-overleg provincies
-----------	----------------------------	--------	--------------------------------

Welke keuzes heb je als provincie in de keuze tussen bijvoorbeeld wind, zon, warmte, mestvergisting en geothermie? Veel gemeenten hebben een energiedoelstelling, maar hebben vaak geen idee wat de impact is op de omgeving. Wat betekent de keuze voor de energiedoelstelling, maar ook voor de omgeving, ruimtelijke impact of voor de lokale economie. Het grijpt in op vele andere aspecten en maakt

een genuanceerd verhaal naar de omgeving nodig maar ook complex. Er is behoefte om per regio inzicht te geven in de keuzes die gemaakt kunnen worden. Provincies spelen daarin belangrijke rol. Rijk moet daaraan deelnemen enerzijds vanuit kennisrol (v.b. PBL) maar ook vanuit systeemrol (wettelijk en fiscaal instrumentarium). Ook kan het Rijk de situatie voor NL als geheel in beeld brengen: "hoe staan we ervoor", welke potenties zien we?

De opgave is enorm, met alleen stimuleren van lokale initiatieven kom je er niet. Dus parallel daaraan moet je ook kijken wat er grootschalig kan en moet gebeuren. En dan moet je oppassen dat de versnipperde aanpak met kleine projecten niet botst met grootschalige projecten.

37	DNV GL	26 mei, Groningen	Rol van het Gas en Gasnet in de Toekomst van de Duurzame Energievoorziening in Nederland
Geen verslag.			
38	Shell, DSM, Eneco, Rockstart, Sungevity en Salesforce	26 mei, Amsterdam	Energy Fest
<p>EC vice-president Maroš Šefčovič (Energie Unie) ging als één van de weinigen inhoudelijk in op de Europese energietoekomst. Šefčovič schetste een beeld van een energietoekomst waarin decarbonisatie, diversificatie, digitalisering, democratisering en disruptie centraal staan. Deze maatschappelijke veranderingen drukken een belangrijke stempel op de kansen en belemmeringen voor bedrijven en burgers binnen de energietransitie. Verschillende sprekers gaven aan dat in de 'energiewereld' innovatie als business model steeds belangrijker aan het worden is. Toekomst is op veel terreinen nog onzeker, maar sociale innovatie en democratisering (decentralisering, de opkomst van de 'prosumer') werkt disruptief voor veel bestaande business modellen. DSM gaf aan dat zij al overgegaan zijn naar 'internal carbon pricing'. Binnen DSM wordt dus al een prijskaartje gehangen aan Co2. Volgens DSM is dit de richting die bedrijven op moeten gaan om vooruit te lopen op overheidsbeleid. Het idee van een 'carbon taks' werd door veel sprekers omarmd (bijvoorbeeld door Bertrand van Ee, Climate KIC Ambassador).</p>			
39	Stadsregio Parkstad Limburg	27 mei, Heerlen	Energiecongres Parkstad Limburg
<ul style="list-style-type: none"> • De bijeenkomst begon met een pleidooi voor overheid om ook in de toekomst flink te investeren in energietransitie. • Vervolgens werd besproken dat deelnemende gemeenten eerst veel cijfers hebben verzameld over energie in hun gebied (wie gebruikt wat). Vervolgens is gekeken naar mogelijkheden voor energiebesparing en energieopwekking. Dat laatste ook per soort en waar dat mogelijk zou zijn. Er is vooral ingezet op zon en warmte-koude opslag. Voor wind en biomassa is veel minder mogelijk. Per gemeente is een plan opgesteld. • Ten slotte werd Mijnwater geïntroduceerd. Het is een WKO systeem waarbij gebruik gemaakt wordt van de oude mijngangen voor opslag van warmte/koude. Het mijnwater is d.m.v. warmtewisselaars gekoppeld aan de gesloten systemen van bedrijven en woningen. Het is vraaggestuurd, dus anders dan bv warmtenetten als stadsverwarming. Op dit moment zijn enkele grote bedrijven aangesloten. Binnenkort wordt het Maankwartier (bij station Heerlen) aangesloten. 			
40	Commissie m.e.r. en	27 mei, Utrecht	Participatie en milieu-effect-

	adviesbureau Korbee & Hovelynck		rapportages
Geen verslag.			
41	HIER Opgewekt	28 mei, Utrecht	Gasloze wijken
<p>In het kader van deze energiedialoog sessie staat de vraag centraal hoe we een gebied het beste kunnen begeleiden om dit naar aardgasloos te brengen. Gedurende de sessie wordt een aantal keren teruggekomen op de scope: is het zo dat het eindpunt een aardgasloze wijk moet zijn? Dit wordt inderdaad als uitgangspunt genomen aan deze tafel, wat voor één iemand aanleiding is om de volgende ronde bij een andere tafel aan te sluiten. De crux is eigenlijk of een bewoner altijd vrije keus moet kunnen blijven houden of dat een orgaan (gemeente?) op een gegeven moment dwingende beslissingen zou moeten nemen over in elk geval de infrastructuur.</p>			
42	Greenpeace	29 mei, Amsterdam	Energietransitie
<p>Om de Energietransitie in gang te zetten zijn er veel knoppen om aan te gaan draaien. Actie is mogelijk en urgent nodig. Duurzame biomassa, wind op zee, vernieuwing van de petrochemische industrie, duurzame mobiliteit, huishoudens van het gas af; de actie die nodig is, is duidelijk. Nu nog echt daadkrachtig aan de slag en duidelijke doelen stellen als overheid.</p>			
43	EZ	31 mei, Den Haag	MERO overleg met metaalindustrie
<p>Tijdens het reguliere overleg van de metaalindustrie en de overheid is vooruitgekeken naar CO2 besparing in de metaalindustrie. Aandachtspunten zijn o.a. om goed te vergelijken en leren van de Duitse praktijk; en dat elektrificatie van productieprocessen een grote opgave/uitdaging voor de CO2 reductie in de elektriciteitssector betekent.</p>			
44	KVGN	31 mei, Driebergen	Werkessie gebouwde omgeving / lage temperatuur warmte
<p>De bijdrage van groen gas is gezien vanuit het totale gasverbruik nu nog zeer beperkt, maar in omvang wel gelijk met zonnepanelen. Hier ligt nog een groot verduurzamingspotentieel. Energietransitie in de gebouwde omgeving is hard nodig, daar twijfelen weinigen aan, en daar is draagvlak voor nodig. Inzet van groen gas kan helpen dit draagvlak te verstevigen.</p>			
45	Tennet	31 mei, Arnhem	Deep dive sessie - Wind op Zee
<p>In haar nieuwe rol als netontwikkelaar op zee in NL heeft TenneT de verantwoordelijkheid om een toekomstbestendige uitrol van het net te realiseren en daartoe een middellange en lange termijn visie te ontwikkelen. Nederland heeft nog geen energiedoelstellingen voor na 2020. Vanwege de lange tijdlijnen voor het realiseren van de infrastructuur is het toch noodzakelijk een beeld te ontwikkelen van realistische breed gedragen toekomstscenario's om een goed netconcept en uitrolstrategie te ontwikkelen. Om in 2024 de volgende generatie windparken aan te kunnen sluiten, moet TenneT in Q3 2017 beginnen met de nodige voorbereidingen. TenneT wil dat dus doen in dialoog met belanghebbenden.</p>			
46	EZ	31 mei, Den Haag	Dialoogsessie over toekomstscenario's

Een diverse groep van ruim veertig deelnemers heeft aan de hand van twee scenario's nagedacht over de energietransitie. De scenario's beschrijven het systeem in 2050. Het scenario "Met volle kracht" beschrijft een geregisseerde energietransitie met een sturende rol van de overheid en de traditionele stakeholders in het systeem. In het scenario "The connected society" is dankzij nieuwe technologie een andere manier van produceren en consumeren ontstaan, die meer lokaal gericht is en uitgaat van deelkracht. Nieuwe technologische spelers hebben centrale plaats in de energiewereld. De overheid heeft een kleinere rol.

47	BZK	31 mei, Enschede	Van de kook sessie
-----------	------------	------------------	---------------------------

Tijdens de kooksessie in Limburg is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoerig gesproken. Opvallende conclusies:

- Persoonlijk contact en gezelligheid is nodig. Het gaat om persoonlijk contact in de wijk. Het proces om tot investeren te komen is arbeidsintensief omdat regelgeving complex is en veel gesprekken nodig zijn. Daarom is het ook belangrijk dat het gezellig is;
- Het sociale proces en niet de terugverdientijd geeft de doorslag om te investeren. Draagkrachtige mensen nemen het risico van de investering niet, terwijl een gevarieerde buurt dat wel doet dankzij het sociale proces om deze beslissing heen;
- Geen snelle commercie maar een gezond, lokaal bedrijf. Mensen waren allergisch voor de zonne-energiewerkhouders. Ze kozen niet voor de goedkoopste propositie. Ze kozen voor een lokaal bedrijf dat met eigen installateurs werkt. Ze willen een gezond bedrijf;
- Het warmtenet is te duur, meer zeggenschap bewoners nodig. Met transparantie en bewoners meer zeggenschap over prijs en mogelijk via staatsmonopolie zoals waterbedrijven;
- Technische innovatie warmtenet vanuit de wensen van de gebruikers. De warmte is niet voor iedereen aangenaam en kent technische knelpunten. Dat zou beter kunnen.

48	Provincie Noord-Brabant	1 juni, Den Bosch	Brabants energie festival
-----------	--------------------------------	-------------------	----------------------------------

Op het Energiefestival van provincie Brabant werd gepleit voor een overheid die duidelijke keuzes maakt en niet langer alle opties open laat. Alles aan de markt overlaten werkt niet, was de conclusie.

49	Bestuurlijk Overleg Rijksoverheid en partners	2 juni, Den Haag	Warmtetafel (high level)
-----------	--	------------------	---------------------------------

Minister Kamp concludeert dat de werkgroepen met de inbreng van de Warmtetafel verder kunnen. Er is een goede discussie gevoerd over de vraagstukken die de werkgroepen hebben voorgelegd aan de Warmtetafel.

- Werkgroep 1: Uitwerken afwegingskader, opties voor governance en knelpunten in de regelgeving. Aandachtspunten: de centrale positie van de afnemer wordt bij het afwegingskader benadrukt; Inzichten uit het buitenland worden betrokken in de vraagstukken rond governance.
- Werkgroep 2: Starten met (condities voor) proefprojecten aardgasloze wijken. Aandachtspunt: Partijen moeten proberen termijnen te benoemen voor de afbouw van aardgas in de gebouwde omgeving, met een onderscheid tussen nieuwbouw en bestaande bouw.
- Werkgroep 3: Analyseren van kosten/prijzen, fasering/leveringszekerheid en financiering aan de hand van voorbeeldprojecten (klein, middel, groot). Aandachtspunt: Praktijkervaringen van gerealiseerde/lopende projecten worden benut bij het uitwerken van de voorbeeldprojecten.

50	Solar Days	2 juni, Utrecht	Nationaal Solar evenement
<p>Tijdens de zonne-energiedagweek was op 2 juni in Utrecht het Nationaal Solar Evenement. Een evenement dat in het teken stond van de toepassing van zonne-energie in de Nederlandse gebouwde omgeving. Door experts vanuit de sector en vanuit de gemeente Utrecht werd ingegaan op het esthetisch aantrekkelijk integreren van zonne-energiesystemen in gebouwen en infrastructuur, en op de toepassing van nieuwe Nederlandse innovaties. Daarnaast zijn de mogelijkheden onderzocht die gemeenten hebben om beleidsmatig de implementatie van nieuwe zonne-energieprojecten binnen hun regio versneld te ontwikkelen.</p>			
51	BZK	2 juni, Gaasperdam	Van de kook sessie
<p>Tijdens de kooksessie in Gaasperdam is over de energietransitie gesproken met een woongroep voor senioren met een Hindoestaanse achtergrond. Opvallende punten zijn enerzijds de scepsis over elektrisch koken en warmtenetten, en anderzijds het bewustzijn dat er wat moet veranderen voor toekomstige generaties.</p>			
52	HIER Opgewekt	2 juni, Breda	Energiek Breda/Gasloze wijken
<p>De gemeente Breda heeft ambities om voorop te lopen bij de discussie over - en het realiseren van - duurzame woonwijken. In sommige gevallen werken ze daarin heel lokaal, in andere gevallen is sprake van regionale samenwerking, bijvoorbeeld in het geval van het warmtenet. Een grote uitdaging is het sluiten van de Amercentrale waardoor er gezocht moet worden naar een nieuwe bron van warmte.</p>			
53	Etree	3 juni, Haarlem	Werkgroep distributie (warmtenetten)
<p>Geen verslag.</p>			
54	CATO	3 juni, Utrecht	CCS: multitoel of meerkoppige draak
<p>Verschillende CCS ketens zijn goedkoper dan Wind op Zee. Ze zullen dus bij volledige CO2 sturing dus bij voorkeur worden toegepast. Het debat ging over de wenselijkheid van CCS en diverse CCS ketens. Het geeft daarmee een beeld van kansen en uitdagingen bij volledige CO2 sturing.</p>			
55	Gemeente Vlaardingen	4 juni, Vlaardingen	Klimaattop Vlaardingen
<p>Tijdens de Klimaattop hebben we gezien dat veel Vlaardingers al bezig zijn met energie besparen en opwekken', constateert Ruud van Harten tevreden. 'Dat doen zij in en om hun woning, bedrijf, sportvereniging en maatschappelijk vastgoed. Het mooie is, dat daar tijdens de Klimaattop een heleboel mensen bij zijn gekomen. Samen met partijen in de regio kunnen we nu afspraken maken om woningen en bedrijven op alternatieve manieren te verwarmen. Want uiteindelijk willen we af van aardgas en andere fossiele brandstoffen. Tijdens de Klimaattop hebben we laten zien wat Vlaardingen al doet én concreet nog gaat doen om het wereldwijde energieprobleem op te lossen.'</p>			
56	NVDE	6 juni, Utrecht	werkgroep omgevingswet
<p>De werkgroep begrijpt de richting dat besluitvorming meer in de regio's moet plaatsvinden. Door het proces daar neer te leggen, ontstaat een ander gesprek dan tot dusver vaak het geval is, met andere partijen. Tegelijk bestaan zorgen of een nationaal doel ook lokaal/regionaal wordt gehaald. De energietransitie is, gekoppeld aan het duurzaamheidsvraagstuk en internationale afspraken daarover,</p>			

een nationale opgave (ipv uitsluitend lokaal) en nationaal belang. Er is een bestuursakkoord of andere verdelingswijze nodig tussen Rijk en regio's om tot een vertaling van de nationale doelstelling naar regionaal te komen. Ook moet het Rijk duidelijk zijn over de mogelijkheden, kosten en saldering.

57	BZK	6 juni, Zwolle	Van de kook sessie
<p>Tijdens de kooksessie in Zwolle is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoering gesproken. Opvallende conclusies:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Koken op gas met een open vlam is met mannelijke identiteit verbonden. Jonnie Boer kookt op inductie en kan een rolmodel zijn voor een andere manier van denken over inductie. • Hotelscholen en andere kookopleidingen op inductie laten koken. Zo leren de koks het en geven ze het goede voorbeeld. • De bewoners hebben genoeg van commerciële partijen met beloftes. Ze hebben meer vertrouwen in een lokale partij die verbonden is met de wijk en waarde toevoegt aan de wijk. • Complexe regelgeving en lastige samenwerking met bouwbedrijven en woningbouwcorporatie maakt CPO lastig. Er is meer ruimte in de systemen nodig. • Een participerende overheid helpt. Als een gemeente en bewoners samen nieuw beleid maken, komt er ruimte in de systemen zodat een lokaal initiatief kan functioneren. 			
58	SKAO	6 juni, Utrecht	klimaatneutrale grond, weg- en waterbouw (GWW)
<p>Wat is er nodig en wat is er mogelijk met betrekking tot een klimaatneutrale GWW-sector? Er zijn nog onduidelijkheden/kennislacunes over scope en mogelijkheden, waardoor scenario's over toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen (zoals op het gebied van energie, mobiliteit, CO2-prijs, materialen) nodig zijn om richting te geven aan het denken. De overheid kan een trekkersrol spelen in de totstandkoming van de visie en de scenario's.</p> <p>SKAO speelt een rol in het opstellen van een lijst met ideeën van wat er nodig is en wat er verder uitgewerkt moet worden voor een klimaatneutrale GWW (efficiency is hier een onderdeel van). Deze lijst moet kritisch opgesteld worden, zodat de activiteiten die hieruit voortvloeien daadwerkelijk bijdragen aan een klimaatneutrale GWW. De overheid kan hierbij ruimte creëren om deze ideeën in de praktijk toe te passen (bijvoorbeeld in iconprojecten).</p>			
59	EZ	7 juni, Den Haag	Verkenning van de governance
<p>Zie samenvattend verslag d.d. 17 & 25 mei.</p>			
60	VNG / Klimaatverbond	8 juni, Schiphol	VNG jaarcongres en jaarvergadering klimaatverbond
<p>Het Klimaatverbond heeft in een werksessie 15 adviezen samen opgesteld voor het Rijk over zowel governance als concrete acties. In grote lijnen doet het Klimaatverbond de oproep om heldere klimaatdoelen voor middellange en lange termijn te stellen als Rijk en decentrale overheden en hun partners daarna de ruimte te bieden om de invulling zoveel als mogelijk zelf te kunnen invullen.</p>			
61	Royal Haskoning DHV	8 juni, Utrecht	InspiratieHUB Delphi Energietransitie
<p>De Energietransitie moet maatschappelijker en socialer. Door het vraagstuk maatschappelijk aan te pakken krijg je andere oplossingen dan wanneer je dat technisch doet. Het Energielandschap ziet er in</p>			

2031 anders uit op een zestal terreinen: (1) macht, (2) waarden, (3) systeem, (4) Scale-Up, (5) Fin Tech (Financiële technologie), (6) Stories.

62	Gemeente Nijmegen	9 juni, Nijmegen	Energiedialoog Stuurgroep Power 2 Nijmegen
-----------	--------------------------	------------------	---

Power2Nijmegen is een netwerk van lokale bedrijven en andere organisaties die samen met de gemeente de doelstelling hebben om Nijmegen te verduurzamen en zo snel mogelijk energieneutraal te maken. Door een structurele samenwerking tussen deze lokale partijen is het mogelijk om concrete energieprojecten en innovaties te versnellen en verder te brengen naar realisatie. De grote vraagstukken zijn de aanpak van het uitfaseren van gas, de toekomst van de salderingsregeling, de ontwikkeling van warmtenetten, positionering van windmolenparken en de financiering (zeker voor de energiebesparing in de bebouwde omgeving; zowel privaat als voor coöperaties).

63	Zest Group	9 juni, Beesd	CityBox voor elektriciteit
-----------	-------------------	---------------	-----------------------------------

Het thema past het best onder de noemer economische ontwikkeling en innovatie. Elektrische energieopslag is een marktsegment met een levensvatbare business case die bijdraagt aan de energietransitie. Deze markt zal alleen maar groeien. Innovatie is hierbij een van de sleutel succes factoren aangezien de markt zich tegelijkertijd aan moet passen aan de nieuwe rol van energieaggregator.

64	Topsector Energie i.s.m. EZ	9 juni, Utrecht	Innovatie thema 2: themakeuze
-----------	------------------------------------	-----------------	--------------------------------------

De Topsector Energie heeft in haar inbreng voor de Energiedialoog benadrukt:

1. Versnel het gevoel van urgentie;
2. Zet daarvoor middelen in;
3. Handhaaf daarbij wat goed gaat, en breidt uit met wat nog meer nodig is;
4. Verbreedt het de definitie van innovatie Innovatie is niet alleen technologie;
5. Voer de Kennis- en Innovatieagenda uit;
6. Zet in op grote meerjarige programma's (MJP's);
7. Versterk de onderzoeksinfrastructuur;
8. Versterk de kennisuitwisseling met buitenlandse topuniversiteiten en R&D-instituten;
9. Innoveren is mensenwerk;
10. Blijf het MKB ondersteunen.

65	Team Energy	9 juni, Eindhoven	Congres: Energy Now
-----------	--------------------	-------------------	----------------------------

De verwachting is dat met de huidige top-down structurering van de energievoorziening het niet mogelijk zal zijn om een (grotendeels) CO2-vrije energiehuishouding in 2050 te realiseren. Er zal een nieuwe structuur voor de energievoorziening moeten worden gerealiseerd die in essentie bottom-up is. Toekomst beeld: energie voor huishoudens wordt lokaal/regionaal op een duurzame manier opgewekt door huishoudens zelf (vooral via zonnecellen op daken, maar kan ook via asfalt van wegen in de wijk/stad). Overtollig opgewekte energie wordt opgeslagen (daarvoor zijn vele technieken beschikbaar – elektrische auto's, een thermisch vat, zonneboilers, etc.). Warmte voor huishoudens wordt geleverd via warmte//koude pompen, of opgeslagen warm water, etc.. Energie kan heel makkelijk worden uitgewisseld direct tussen huishoudens (lokaal) of tussen 'beschikbare batterijen' (zoals b.v. elektrische auto's of een grotere opslag mogelijkheid als een thermisch vat). Eigenlijk zijn er qua techniek meer

mogelijkheden dan je op het eerste gezicht denkt.

66 & 67	I&M	9 en 16 juni, Lelystad	dialogoog gebeidsagenda IJsselmeergebied
----------------------------	----------------	------------------------	---

Verschillende vormen van hernieuwbare energie hebben een verschillend handelingsperspectief: 2020, 2030, 2050. Maak in samenhang van ruimte en actoren (provincies) scenario's voor verschillende horizonnen. Heb aandacht voor tijdelijke vormen vs. ingrepen met een hoog no regret gehalte. Het IJsselmeergebied heeft kenmerken die zich lenen voor bepaalde energie, maar heeft ook veel kwaliteiten voor andere functies (water, ruimte / openheid). Het uitwerken van scenario's in de komende periode van de gebiedsagenda, waarbij opwekking van duurzame energie de game changer/aanjager kan zijn in de discussie. De mogelijkheden van bestaande vormen (als wind en zon) in combinatie met innovatie energieopwekking, met name gekoppeld aan water zijn groot. Dit moet integraal worden gekoppeld aan het denken en ontwikkelingen van concepten waar demografie, economie, landbouw, klimaat (waterveiligheid) toerisme mede een ruimtelijke claim leggen.

68	I&M (met EZ)	9 juni, Den Haag	Energietransitie en klimaatbeleid; urgentie en sturen op CO2
-----------	-------------------------	------------------	---

Wat volgens de deelnemers goed gaat is dat de ontwikkeling en implementatie van hernieuwbare energie zich sneller voltrekt dan in het verleden werd ingeschat. Tegelijkertijd lijkt ook het klimaatprobleem nog serieuzer dan in het verleden werd ingeschat.
Er is veel gesproken over het klimaatakkoord van Parijs. Wat volgens sprekers en deelnemers niet goed gaat is dat de implementatie van dit akkoord (nog) onvoldoende is om het "ruim onder de 2 graden" doel te halen, laat staan om een 1,5 graad doel te halen. Hiervoor zijn aangescherpte EU doelen en nationaal beleid nodig. Als wordt gewacht tot de landenbijdragen (NDC's) in 2020 worden aangescherpt dan zijn we voor het halen van een 1,5 graden doel al te laat en wordt ook het halen van de ruim onder de 2 graden doelstelling buitengewoon lastig.

69	Essent/RWE	9 juni, Geertruidenberg	Hoe winnen we allemaal bij de Energietransitie?
-----------	-------------------	-------------------------	--

RWE/Essent kan en wil deel uitmaken van de energietransitie door bijvoorbeeld gebruik te maken van de bio-based economy, in combinatie met de chemie. Het hout dat nodig is voor biomassa en de biobased economy moet duurzaam geproduceerd zijn. Daarnaast wil RWE/Essent investeren in de opwek van schone energie door de aanleg van onder andere windparken.
Het publiek stond hier positief tegenover en liet weten dat er in Geertruidenberg al een initiatief speelt om zelf mogelijk een windturbine neer te zetten voor de energie opwek van het dorp en haar ondernemers. Dit past in de ambitie van de lokale ondernemersvereniging om Geertruidenberg energieneutraal te maken.
Daarnaast gaven de burgers en ondernemers aan dat er duidelijke stappen gezet moeten worden, ook al kost dit geld. Sommige initiatieven zullen nou eenmaal geld kosten.

70	AWTI / EZ	10 juni, Den Haag	Energie-innovatiebeleid
-----------	------------------	-------------------	--------------------------------

De energietransitie kan niet aan de markt overgelaten worden, dus het bouwen aan een visie is noodzakelijk. Deze visie moet bestaan de contouren van het toekomstige energiesysteem schetsen, met

daaraan gekoppeld concrete en realistische subdoelen die de grote game-changers adresseren, zoals decentralisatie, het uitfaseren van gas en de elektrificatie van personenvervoer. Op die manier creëer je een gelaagd proces, waarbij er op verschillende niveaus keuzes worden gemaakt zodat er geïnnoveerd kan worden zonder dat de innovaties die niet lukken het systeem uit balans brengen – vergelijkbaar met de getrapte standaardisaties in de ICT. Vervolgens moet er gekeken worden naar de kennis en kunde in Nederland, en dit in een internationaal perspectief worden geplaatst.

71	Warmtebelang	11 juni, Hem	Open dag: De duurzame toekomst: hoe zet ik de eerste stap?
-----------	---------------------	--------------	---

Er zijn volop opties om als huishouden concreet met de energietransitie aan de slag te gaan. Naast zonnepanelen en isolatie zijn ook warmtepompen etc. al concreet toepasbaar en besparen die maatregelen de bewoners geld.

72	Engie	13 juni, Amsterdam	Ontbijtbijeenkomst Decentrale Duurzame Warmte
-----------	--------------	--------------------	--

Tijdens de bijeenkomst werd gepleit voor meer flexibiliteit voor klanten waarbij je kunt kiezen voor groene en grijze warmte. Keuzevrijheid van aansluiting blijft lastig vanwege investeringen en schaalgrootte vereist. Er moet een betere gezamenlijke communicatie strategie over warmte richting (potentiele) klanten komen. Ook is een andere opbouw van kosten over de looptijd van projecten nodig, en moet keuzevrijheid in hoogte vastrecht versus gebruikskosten mogelijk gemaakt worden.

73	Topsector Energie	14 juli, Den Haag	Inventarisatie aanpak Meerjarenprogramma's en cross overs energie-innovatie
-----------	--------------------------	-------------------	--

Zie verslag 21 juni

74	BZK	14 juni, Utrecht	Van de kook sessie
-----------	------------	------------------	---------------------------

Tijdens de kooksessie in Zwolle is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoerig gesproken. Opvallende conclusies:

- Mensen moeten eerst wennen aan het idee. Daarna kunnen ze pas meedenken, vragen stellen en plannen maken;
- Als er concrete plannen komen, willen mensen meteen met iedereen in de wijk erover meepraten.
- Mensen willen ruimte en ondersteuning voor bewonersinitiatieven;
- Sluit aan bij hypotheekadviseurs en makelaars. Die nemen energielabels en wonen zonder gas nu helemaal niet mee in hun werk;
- De stadsverwarming heeft knelpunten: niet warm genoeg, te duur. Kwaliteit en prijs vragen aandacht bij warmtenetten. Als dat goed is, vinden mensen het prima. En dan bij voorkeur vanuit de overheid, niet door een commerciële partij.

75	Groene Zaak	14 juni, Den Haag	Fiscaliteit en de energietransitie
-----------	--------------------	-------------------	---

Kies voor een verschuiving van belasting van elektriciteit naar belasting op gas; dit lijkt door veel aanwezigen onderschreven te worden. Het levert een versnelling van de CO2 reductie en een stimulans voor duurzame energie toepassing. Op langere termijn kan nagedacht worden over belasting op toegevoegde koolstof; je zou dit naast het bestaande ETS-systeem kunnen ontwikkelen, met een groep

Europese landen samen. Let bij een nieuwe belasting op koolstof wel op dat deze robuust en goed uitvoerbaar dient te zijn. Wat betreft fiscaliteit lijken we nu vooral uit te komen op een verschuiving van belasting op elektriciteit naar gas. Maar een echte verschuiving vindt plaats bij overgaan naar belasting op input van CO₂, zoals de kolenbelasting.

76	KVGN	14 juni, Rotterdam	Werk sessie hoge temperatuur warmte
-----------	-------------	--------------------	--

Doel was het bespreken van de propositie 'gas op maat' van de gasindustrie – wat betekent dat voor de gebruikers van hoge temperatuur-warmte, i.c. de procesindustrie? In de transitieperiode zal ook fossiele energie nog gebruikt worden. De gassector 'wil niet afwachten tot iemand de kraan dichtdraait' maar zich positioneren als belangrijke ondersteunende partij.

77	EZ, I&M en VNG	14 juni, Utrecht	Startbijeenkomst Regionale Energiestrategieën
-----------	---------------------------	------------------	--

Aan vier tafels is de rol en impact van regionale energiestrategieën besproken:

1. Besluitvorming in de regio: Het is een spannend traject van een kort jaar: besluitvorming in de regio op de strategie én de uitvoering, wat zijn de plannings van de regio's en hoe gaan zij om met alle gremia in deze besluitvorming? Wat is er van de partners en kernteam voor nodig om dit soepel te laten lopen?
2. Integrale afweging energieopties: Er zullen keuzes gemaakt of er zal slim gecombineerd moeten worden: Energiemix in de regio, wat is het wenkend perspectief en hoe komen we tot een integrale afweging en een goede balans?
3. Draagvlak voor ruimtelijke inpassing: De draagvlak-discussie. Ruimtelijke en maatschappelijke inpassing; hoe maken we de energietransitie aanvaardbaar?" Ruimtelijk moeten keuzes gemaakt worden t.o.v. andere functies van landschap en inrichting (en gebouwde omgeving): hoe doen we dat? Welke vraagstukken voorzien we en welke thema's gaan elkaar raken? Wat is ervoor nodig om deze vragen goed het hoofd te bieden?
4. Maatschappelijke initiatieven als motor voor de Energietransitie? Het blijft een maatschappelijk vraagstuk. Sociale innovatie: lokale initiatieven als drijvende kracht.

78	EZ	15 juni, Utrecht	Energie dialoog over de toekomstige rol van de regionale netbeheerder
-----------	-----------	------------------	--

Geconstateerd werd dat de praktijk laat zien dat er in het overleg tussen de netwerkbedrijf (incl. netbeheerder) en gemeenten maatschappelijke belangen (netbeheerders) gemengd worden met commerciële belangen (netwerkbedrijven). Aan de andere kant werd ook gesteld dat de activiteiten die de netwerkbedrijven mogen uitvoeren wel duidelijk zijn vastgelegd. Commerciële activiteiten zijn dan ondersteunend aan die maatschappelijke. Waar de grens van de activiteiten van netwerkbedrijven in de toekomst zou moeten liggen, blijft lastig. Ook aandeelhouders (gemeentes en provincies) moeten opletten wat hun bedrijven doen. Duidelijke communicatie over de positie in overleg met gemeenten is voor alle partijen echter het beste.

79	Essent/RWE	16 juni, Amsterdam	Dialogsessie
-----------	-------------------	--------------------	---------------------

De acceptatie vanuit de overheid dat er dingen moeten veranderen is groot, in tegenstelling tot andere landen in de EU die zich hier niet of nauwelijks mee bezig houden. De energietransitie gaat volgens de deelnemers nog wel te langzaam. Besluitvorming, voor bijvoorbeeld windparken, lijkt niet op gang te

komen mede vanwege het NIMBY-effect. Voor een dorpsmolen echter is het veel makkelijker om draagvlak te creëren. Het lijkt niet te lukken om de gemiddelde burger te laten warmlopen voor de energietransitie. Het gevoel van urgentie is er nog niet.

80	Elaad	16 juni, Arnhem	Elaad talks (Engelstalig)
ElaadNL onderzoekt en test de mogelijkheden voor Smart Charging. Het is onze missie om ervoor te zorgen dat iedereen met een elektrische auto in de toekomst slim kan laden. Op 16 juni was de derde editie van de Elaadlezingen. Deze keer over de waarde van flexibiliteit die elektrische auto's middels Smart Charging bieden.			
81	VEMW	16 juni, Rotterdam	Samen op weg naar minder
N.a.v. de VEMW publicatie 'Samen op weg naar minder' gingen de leden van VEMW in gesprek over de uitdaging van een duurzame energie- en watervoorziening die betrouwbaar en betaalbaar is. Kansen zien de leden om de doelstellingen 80-95% CO2-reductie in 2050 te halen met mét CCS en CCU. Daarvoor zijn innovatie en samenwerking in de keten en met partners nodig en is de overheid facilitator en participant. Er is wel behoefte aan realisme over de tussenstappen, aan regie en regelgeving.			
82	Servicepunt Duurzame Energie, Provincie Noord-Holland, SME	16 juni, Haarlem	Beleidsagenda energietransitie Noord-Holland
In de beleidsagenda presenteert de provincie Noord-Holland de plannen om te komen tot een energieneutrale provincie in 2050. Dat doet de Provincie aan de hand van de volgende speerpunten: Energie besparen, duurzame energie opwekken en warmte en koude beter benutten. Uit de bijeenkomst kwam de urgentie vanwege het klimaat, alsook de oproep om op alle niveaus tot concrete acties over te gaan.			
83	NEC	16 juni, Utrecht	Energiecongres
Op het Nationaal Energiecongres 2016 (NEC) is alle deelnemers gevraagd adviezen te geven aan de Topsector Energie n.a.v. het congres en over de lange termijn energietransitie. In het uitgebreide verslag is onder meer heel concreet geadviseerd meer te kijken naar de vereiste gedragsverandering waarvan besparing een onderdeel uitmaakt. Ook moet gekeken worden naar wat voor een industrie in Nederland je moet willen hebben en is kosteneffectiviteit van CO2 reductie een aandachtspunt.			
84	TenneT	17 juni, Hoevelaken	Energiesysteem 2050
De bijeenkomst ging over de rol van het elektriciteitstransmissienet in een duurzame elektriciteitsvoorziening. De discussie ging over wat er centraal moet worden opgelegd en gecreëerd en wat er juist van onderop aangelegd kan worden of zal kunnen ontstaan. Daarbij moeten lessen uit het buitenland en zeker ook de sociale component van de energietransitie aandacht krijgen.			
85	DUI - NL Ministeries	17 juni, Berlijn (Duitsland)	Seminar Vergelijking Energie- en klimaatbeleid
On the 17th of June 2016 there was a meeting of policymakers from the German and Dutch energy and climate departments (BMWi, BMUB, EZ and IenM) at the Netherlands Embassy in Berlin. The aim of the session was to share experiences in policy making in the field of climate and energy. An important trigger for organising this workshop was the simultaneous development of a climate plan			

(Klimaschutzplan) in Germany and the holding of an energy dialogue in the Netherlands. The broader context the departments work in is dominated by the Paris Agreement, with targets (2/1.5 degrees, climate neutrality) and the obligation to present a long term low greenhouse gas emission development strategy.

86	HIER Opgewekt	17 juni, Duiven	Inspiratiesessie wijken zonder aardgas
<p>Het thema was "Wijken zonder aardgas". De belangrijkste conclusies waren:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De overheid moet een stip op de horizon zetten, zodat duidelijk is waar we naar toe moeten en wanneer. Dan kunnen andere partijen aan de slag; • De meeste Nederlanders weten nog niet dat we over moeten schakelen op een andere bron dan aardgas, maar een meerderheid staat daar positief tegenover; • Energiecoöperaties staan dicht bij de consument en kunnen een belangrijke rol spelen in de communicatie naar de bewoners en het uitwerken van lokale oplossingen; • Netbedrijven zijn belangrijke spelers, omdat ze veel informatie hebben zoals de vervangingsmomenten van hun infrastructuur. Deze informatie moet zoveel mogelijk gedeeld worden, zodat lokaal een goede timing en keuze van een oplossing mogelijk is; • De energietransitie zal vooral lokaal invulling gegeven moeten worden daarom is samenwerking tussen alle betrokkenen nodig; • De financiering van de ombouw naar wijk zonder gas is nog niet duidelijk. Ook de financiering van de activiteiten van coöperaties moet bekeken worden. Als ze een belangrijke rol spelen in het proces, moet daar ook geld voor beschikbaar komen. 			
87	RVO, Sustainable Motion, TSE	17 juni, Den Haag	Energy Innovation Talks Masterclass "Introductie in de topsector Energie"
<p>De Energy Innovation Talks geeft studenten en Young Professionals een exclusief podium binnen de Topsector Energie. Tijdens de Masterclass gingen het grote aantal deelnemers aan de slag met 4 dilemma's en werkten ze toe naar persoonlijke videopitches met hun kern van de energiedialoog. Deze zijn te vinden op https://storify.com/selinaroskam/energy-innovation-talks-masterclass-introductie-in.</p>			
88	Energie gerelateerd studentennetwerk en EZ / RVO	17 juni, Den Haag	In dialoog met de toekomst
<p>In de bijeenkomst zijn geen conclusies getrokken op de diverse thema's. Het idee was dat de deelnemers voorzien worden van kennis door de experts, door diverse manieren van workshops de kennis zich eigen maken en op elkaar te reflecteren. Studenten en young professionals moesten de inhoud doorgronden en de kern pakken over:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Warmtenetten als alternatief voor gas in woningen; 2. Klimaat vs. Economie, over afwegingen van industrie tussen investeringen in bedrijf of milieumaatregelen; 3. CO2-emissievermindering in de luchtvaart; 4. Energieproductie: flexibel in aanbod of vraag? 			
89	EZ	17 juni, Delft	Kansen voor nucleair onderzoek en

			innovatie
<p>Gegeven de doelstelling van 80-95% CO2-reductie in 2050, is er volgens aanwezigen een rol voor kernenergie weggelegd. Zonder kernenergie is het anders onhaalbaar en/of onbetaalbaar. De vraag is of dit nucleair onderzoek in NL moet gebeuren. Het is denkbaar dat NL kennis en technologie importeert. In het buitenland, m.n. Azië gebeurt heel veel op nucleair terrein (al worden kanttekeningen geplaatst bij de relevantie). Risico (ook geopolitiek) is dat NL dan afhankelijk wordt. In dat licht: als de energiemix in de EU grensoverschrijdend zou worden vastgesteld, dan zou het niet voor de hand liggen om nucleair in NL te positioneren. Geconstateerd wordt dat de nucleaire sector zich beter en positiever zou moeten profileren, gezien de maatschappelijke houding t.o.v. kernenergie. Zij zou dat meer vanuit haar kracht moeten doen (zie hieronder kansen en zorgen) en een duidelijk toekomstbeeld/ roadmap moeten schetsen, zodat helder is waar naartoe gewerkt zou kunnen worden en welke stappen daarvoor genomen moeten worden. Nu stelt men zich vaak lijdzaam op.</p>			
90	Cleantech Regio ism EZ / RVO	20 juni, Apeldoorn	De energieke regio in dialoog
<p>De overgang van fossiel naar duurzaam is onherroepelijk in gang gezet en de Clean Tech regio neemt daarin het initiatief. Belangrijk in een gemeente is een kopgroep met mensen die een uitstraling hebben. Die is er gelukkig in Apeldoorn. De gemeente geeft daarnaast zelf het goede voorbeeld als launching customer met een budget van 7,5 miljoen. Een deel van het budget is gereserveerd voor innovaties die zich nog niet voor 100% bewezen hebben. Er wordt geïnvesteerd in duurzaamheid van de top 15 panden van het gemeentelijk vastgoed. Denk aan: gemeentehuis, gymzalen e.d. Investering vindt plaats op natuurlijke momenten van grootschalig onderhoud. Willen we heel Apeldoorn energieneutraal maken dan is er 3 miljard nodig. Bij een financieringsconstructies van die omvang is medewerking van het Rijk nodig, maar daar zet de Regio nu nog niet op in. Er moet gewerkt worden aan innovatie en het invoeren van alle duurzaamheidsmaatregelen die zich tijdens de levensduur terugverdienen. In 14 tafels is vervolgens over verschillende thema's die in de regio spelen gesproken.</p>			
91	Waterbeheerder Green Deal energie, Unie van waterschappen, Rijk	21 juni, Amersfoort	Startbijeenkomsten Green Deal energie waterschappen
<p>Tijdens deze startbijeenkomst van de Green Deal energie Waterschappen is gesproken over reductie van warmtelozingen, hergebruik van restwarmte en warmte- en koudewinning uit oppervlaktewater.</p>			
92	KIVI	21 juni, Den Haag	Interactieve Slotbijeenkomst KIVI TME energiedialoog
<p>De afdeling Techniek Maatschappij en Economie (TME) heeft bij wijze van experiment gekozen om 700 van haar leden en 20.000 van KIVI totaal, te betrekken rondom één centraal thema. Tijdens de slotbijeenkomst wordt het belang van "storytelling" breed herkend; namelijk de sociale aspecten van technologie en innovatie. De rol van de ingenieur in de samenleving is onderbelicht. Dat komt door verschillende ontwikkelingen: 1. Er zijn heel weinig als ingenieur opgeleide mensen meer onder politici, beleidsmakers en beslissers; 2. De opkomst van sociale media vergroot en versnelt instantané emoties, zoals angst, ten koste van een rationale op feiten gebaseerde analyse; 3. De korte termijn focus van het media landschap op entertainment, negatieve berichtgeving en inspelen op angst (goed nieuws is geen nieuws); 4. Toenemende polarisatie en ideologisch gedreven berichtgeving. Om de energiedialoog en de rol van de ingenieur substantie te geven zou het energievraagstuk transparanter moeten worden</p>			

gemaakt. Data over technologie, kosten en baten zouden in detail openbaar moeten zijn.

93	Siemens, Havenbedrijf Rotterdam, Shell, Van Oord en Eneco	21 juni, Rotterdam	Versnelling van de energietransitie
-----------	--	--------------------	--

De organiserende bedrijven met partners stellen dat het nodig is om de energietransitie te versnellen omdat daarmee de groene welvaart in Nederland wordt gecreëerd. Versnellen kost meer, maar levert ook meer op. Ten eerste omdat onze maatschappij sneller een groter aandeel duurzame energie gebruikt, wat onze welvaart in brede zin ten goede komt. Deze groene welvaart is ons inkomen, gecorrigeerd voor de kosten van milieueffecten. Ten tweede omdat er harde economische baten te behalen zijn. In plaats van volger wordt Nederland leider. Nederland investeert zelf in duurzame technieken, en plukt daar de vruchten van door de technieken niet alleen hier te gebruiken maar wereldwijd aan de man te brengen. Versnellen kost meer, maar levert ook meer op, en is per saldo dus aantrekkelijker voor Nederland. Dit is de ondernemersroute.

94	Topsector Energie/EZ	21 juni, Rotterdam	Innovatie/Themakeuze
-----------	-----------------------------	--------------------	-----------------------------

Grote wens van de aanwezigen is om een meerjarig, langdurig onderzoeksprogramma op te zetten, met daarin aandacht voor verschillen en overeenkomsten tussen verschillende modellen. Noodzaak om vraagstukken te adresseren rondom thema's uit de workshop. Kennis is nu te gefragmenteerd. Grote zorgen worden geuit wanneer inzichten over te verkennen transitiepaden uitblijven: hierdoor uitstellen investeringen en strategische beleidsbeslissingen voor energietransitie: niet halen doelstellingen van EU 2030 en COP21 2050. Programma dient niet alleen inhoudelijk gezamenlijke projecten uit te lokken, maar ook kennisinfrastructuur versterken d.m.v. bijv. common shared database te ontwikkelen. Kennisontwikkeling en ontwikkeling van modellen moeten meer middelen beschikbaar voor gesteld worden

95	Topsector Energie	21 juni, Den Haag	Energietransitiemodellen
-----------	--------------------------	-------------------	---------------------------------

Conclusie is dat backcasting waardevol kan bijdragen aan programmering van energie-innovaties en dan vooral op de punten 'time needed for realisation', economische impact en het identificeren van de robuuste elementen die je sowieso moet oppakken. Maar ook dat dit niet het enige instrument is dat je moet gebruiken bij programmering, omdat het logischerwijs van een eindbeeld terug redeneert en daarmee disruptieve innovaties kan missen en omdat het succes van innovaties zich niet laat plannen en je derhalve adaptief moet kunnen opereren naar bevindingen. Heb je evenwel een target die je wilt halen met een meerjarige innovatieprogramma, dan helpt backcasting zeker om scherp te krijgen, wat je moet doen om je beoogde resultaat te halen. Opvallend waren verder de conclusies:

- Programma's verschillen te veel, dus maatwerk nodig;
- In veel gevallen wel behoefte aan meerjarige financiële zekerheid (maar wel periodiek bijstellen om de targets in beeld te houden en je moet kunnen stoppen als het hopeloos wordt);
- Interdisciplinaire (ook gamma) en interdepartementale betrokkenheid vaak belangrijk - soms ook internationaal op samenwerken;
- Target stellen is belangrijk om focus en sturing te hebben;
- Prioritering van programma's kan via internationale benchmarks en beschouw de bredere waardeketens waarin het beoogde product / de beoogde dienst een plek moet krijgen;

- PPS belangrijk en combineer vaste kern (kennisopbouw/ continuïteit) met open karakter van consortium waarin ook partijen van buiten kunnen bijdragen;
- Biedt vanuit de overheid stabiel beleidskader (meerjarige zekerheid maar ook continuïteit in CO2-beleid en wet- en regelgeving).

96	VNPI	22 juni, Rotterdam	VNPI bijeenkomst energiedialoog
De positie van de Nederlandse raffinagesector staat onder druk. Marktomstandigheden (overcapaciteit in Europa, sterke concurrentie, lage winstmarges, hoge energiekosten), maar ook strenge regelgeving ten aanzien van milieu zorgt ervoor dat raffinagecapaciteit dreigt te verdwijnen uit EU en Nederland. Zoals onderzoek van FuelsEurope aantoonde is de CO2 intensiteit van Europese raffinaderijen gemiddeld 35% lager dan het mondiale gemiddelde. Als die capaciteit wordt vervangen door capaciteit in het buitenland, leidt dat tot een per saldo hogere mondiale CO2 uitstoot en dus een verslechtering van het milieu. De bijeenkomst ging over het creëren van bewustwording van de positie raffinage in Nederland, het verkennen van de kansen en de belemmeringen van verduurzaming en CO2 reductie van in Nederland gevestigde raffinaderijen.			
97& 98	EZ	22 juni en 5 juli, Den Haag	Open space: Sturen op CO2
De ambitie in het Energierapport is: in internationaal verband naar een CO2-arme energievoorziening, die veilig, betrouwbaar en betaalbaar is. Het kabinet wilt na 2023 sturing op het CO2-doel centraal stellen. Wat betekent dat in de praktijk? Bijvoorbeeld voor EZ instrumenten? Een aantal opvallende oplossingen waren: <ul style="list-style-type: none"> • Betrekken van consumenten bij 100% duurzame woningen; • Neem voor elke kWh duurzame energie geproduceerd ETS-rechten uit de markt; • Maak de kosten per ton CO2 van verschillende opties inzichtelijk; • CO2 prijzen integreren in productprijzen (ook import); • Duidelijke maatregelen, met tijdspad en beprijzing van CO2; • Sturen op CO2 is ook sturen op grondstoffen. 			
99	EZ i.s.m. Kic Innoenergy	22 juni, Eindhoven	Innovatie thema 4: pschalen/vermarkten
Is marktwerking voldoende voor de energietransitie? Algemene mening is dat dit niet zo is. De overheid kan de markt hierop beïnvloeden, zoals eisen stellen aan duurzaamheid. Duurzaam is vaak nog niet prijscompetitief. Echter moet de overheid met interventies letten dat de markt hierop gezond ontwikkelt (niet met pieken en dalen).			
100	Stedin	22 juni, Rotterdam	Stedelijke energietransitie
De regierol van de gemeente begint bij een heldere opdracht vanuit Rijk: een CO2-neutrale gebouwde omgeving in 2050 of eerder. Het is dan vervolgens aan de gemeente om deze doelstelling te vertalen naar concrete programma's en projecten. Dat begint ermee dat de gemeente in samenwerking met alle stakeholders een integrale analyse maakt van alle energie-infrastructurele opties. De verschillende opties moeten passen in het gestelde einddoel. De consequenties in financiële, technische en maatschappelijke/sociale zin moeten geschetst worden. Het verkregen inzicht leidt tot meer kennis bij alle stakeholders en zorgt ervoor dat de gemeente alle opties op een begrijpelijke manier kan			

communiceren. Uiteindelijk moeten er keuzes worden gemaakt door de gemeente, die daarbij de verschillende belangen van alle stakeholders meeweegt. Deze beslissing kan en moet ook politiek gedragen zijn. Belangrijk aandachtspunt is echter wel het verschil tussen grote en kleine gemeenten. De laatste zullen op een ander manier en eventueel in samenwerking met lokale buurtgemeenten de regierol moeten organiseren, zij beschikken veelal niet over voldoende mankracht om deze regierol geheel zelf op te pakken.

101	Berenschot en Quintel Intelligence	22 juni, Utrecht	Toekomstschetsen en organisatievraagstukken: hoe richten we de energietransitie in?
------------	---	------------------	--

Vanuit de besproken visies blijkt vooral dat een aanpak voor de Gebouwde omgeving en infrastructuur technisch goed kan worden ingevuld met een verscheidenheid aan opties van besparing, duurzaam, warmte, elektrificatie en hybride, terwijl dat voor de Industrie niet duidelijk is. Fossiel zal daar langer een rol blijven spelen, waarbij CO₂-afvang werd voorgesteld in enkele presentaties. Daarnaast gaf Quintel een visie op meer fundamentele veranderingen in de industrie die als gevolg van de transitie zouden kunnen optreden. De meest opvallende oproepen en uitspraken waren:

- Stop met nieuwe gas aansluitingen, vanaf nu moet de default warmtepompen worden (maatregel 101% rendement verplicht);
- Nederland kan wel een eigen CO₂ beleid maken, we moeten het voortouw nemen en het is de mogelijkheid om CO₂ te reduceren en de markt zijn werk te laten gaan;
- De gasector moet inzetten op, geothermie en onderzoek naar biobrandstof;
- Er moet een Deltaplan voor wind op zee komen;
- Andere industrieën naast ICT zoals die voor isolatie en wind zullen wellicht ook flink groeien;
- Uniek dat de samenhang der dingen nu ook echt wordt behandeld i.p.v. lossen onderdelen van het Systeem;
- Inzichten en wakker geschud: hoe ga je om met onverwachte effecten;
- Herverdelingsvraagstukken en de menselijke kant van de energietransitie hoe benaderen we die?

102	BZK	23 juni, Culemborg	Van de kook sessie
------------	------------	--------------------	---------------------------

De ervaring in Culemborg is dat van bovenaf een transitie afdwingen zinloos is, omdat het weerstand oproept. Rijkscampagnes kunnen wat deze mensen betreft stoppen en er hoeft ook geen geld meer naar gemeenten. Ze willen de kracht van lokale duurzaamheidsinitiatieven en de energie vanuit de maatschappij gebruiken. Lokale initiatieven brengen in praktijk wat nodig is, en zorgen langzaam maar zeker wel voor verbreding van bewustwording. Een beetje financiële steun vanuit het rijk voor lokale initiatieven zou wel fijn zijn. Dankzij bedding in de wijk kun je met elkaar aan de slag.

103	SER	23 juni, Den Haag	SER borgingscommissie over financiering energietransitie
------------	------------	-------------------	---

Tijdens de bijeenkomst is van gedachten gewisseld over de vraag welke kenmerken een duurzaam financieel systeem op langere termijn heeft en welke agendapunten en afspraken er nu nodig zijn om de financiële transitie en de energietransitie goed met elkaar te verbinden. Zowel om de doelen uit het Energieakkoord voor 2020/23 te halen alsook om voor de volgende energietransitiestappen de vraag naar financiering goed te matchen met het aanbod van financiering. Probleem is de trend van 'deleveraging': na de financiële crisis worden steeds minder kredieten verleend in de EU, in NL is deze trend extra zichtbaar. Het knelpunt is dan ook niet het gebrek aan projecten, maar het gebrek aan

financierbare projecten. Duurzame projecten leveren een te laag economisch rendement op en wekken daarom niet de interesse van de financiële sector. Daarnaast bestaat een mis-match van looptijd door te lange terugverdiertijden van duurzame projecten (waaronder energiebesparing).

104	EZ ism energy valley	23 juni, Groningen	Innovatie thema 4: opschalen/vermarkten
------------	-----------------------------	--------------------	--

Voor innovatie is de rol van de overheid nodig. Instrumenten als fiscaal beleid, launching customer, goede financiering en regelgeving zijn vereist om ruimte te scheppen voor goede innovatie.

105	Alliander & HIER Opgewekt	23 juni, Amsterdam	Dialogoog door Alliander
------------	--	--------------------	---------------------------------

Uit de gesprekken met de bewoners blijkt dat nog weinig mensen op de hoogte zijn van de ambitie om in de toekomst geen aardgas meer te gebruiken voor het verwarmen van huizen. De Rijksoverheid moet helder zijn in haar maatschappelijk doel en tegelijkertijd ook geruststellen: wij hebben nog tijd, we kunnen stap voor stap vooruit. Belangrijke punten:

- De boodschap die men communiceert is sterk van belang voor de acceptatie. Het is een positieve transitie; maak er geen drama van, frame het op een positieve manier en zorg achter de schermen dat dingen goed lopen zodat je draagvlak behoudt;
- Zorg dat je kunt laten zien dat aardgasloos kán door middel van voorbeelden; start een grootschalig programma voor voorbeeldprojecten, zorg voor ambassadeurs door te starten waar de mensen ook van het aardgas af willen;
- Ontwikkel een geruststellend pakket van betaalbare en werkende alternatieven en communiceer hierover.

106	EZ	23 juni, Den Haag	Toekomstige energie-infrastructureur en productie op de Noordzee
------------	-----------	-------------------	---

De deelnemers voorzien een sterke verdere groei (na realisatie van de 3500 MW Borssele en Hollandse kust Zuid en –Noord) van wind op zee in de periode 2023-2050. Een helder plan voor zowel de korte termijn (hoeveel MW Wind-op-Zee na 2023 in IJmuiden-ver en Rijn-West) en voor de lange termijn (2035-2050) is daarvoor vereist.

107	EZ	23 juni, Den Haag	CO2-reductie in de industrie met de TOP25 ETS-bedrijven
------------	-----------	-------------------	--

De transitie is een zeer ingrijpend proces en de meeste deelnemers verwachten regie van de overheid. Vanuit het oog punt van investeringszekerheid is er behoefte aan een lange termijn beleidskader. Klimaatpolitiek kan niet zonder industriepolitiek.

De transitie van de industrie vraagt om een systeemverandering. Het model van hoe stuur je een bedrijf aan moet worden verlegd naar hoe je samenwerking in ketens en tussen sectoren aan kunt jagen. Bedrijven optimaliseren nu vooral binnen eigen domein, niet buiten het eigen domein. Besproken wordt om het anders te gaan organiseren. Deze Ronde Tafel wordt als een nuttige aanzet beschouwd. Niet eerder zat de industrie in deze samenstelling bij elkaar. Geconstateerd wordt dat vaker formeel overleg van toegevoegde waarde kan zijn om cross sectorale samenwerking te laten ontstaan en aan te jagen. Om projecten te realiseren is er ruimtelijk en regionaal beleid nodig. Goede afstemming met lokale overheden is van belang met het oog op lokaal draagvlak.

108	Siemens, Shell, TNO	23 juni, Den Haag	CCUS i.h.k.v. energiedialoog
<p>CCS heeft het volgende nodig:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Level playing field met andere laag-CO2 alternatieven, bijv. door robuuste CO2-emissieprijs; • Demonstratie op korte termijn, voor lagere kosten en publieke acceptatie, als onderdeel van een R&D programma gericht op kostenreductie; • Leiderschap in politiek en industrie, om het CCS verhaal te vertellen en om de prikkels te geven die CCS economisch stimuleren; • Ontwikkelen van transport en opslag, hubs en clusters, vraagt planning en een vooruitziende blik van overheden. 			
109	RVO, GGNL, ATOsoborne, Liander	23 juni, Utrecht	Aanpak invoedbeperkingen groen gas i.h.k.v. de energiedialoog
<ul style="list-style-type: none"> • Het regionaal distributienetwerk (RDN) bestaat uit een hoge druknet (4 en 8 bar) en een lage druknet (100 mbar). Invoeding van groen gas vindt momenteel vooral plaats in het hoge druknet. Indien de invoeding van gas de momentane afzet in het netgebied overschrijdt, of indien de bedrijfszekerheid van het net in gevaar komt, kan de RNB invoedbeperkingen opleggen; • Voor groen gasprojectinitiatieven geldt dat indien uit een door de RNB uitgevoerde quickscan blijkt dat sprake zal zijn van invoedbeperkingen, er geen SDE+ wordt verkregen en er derhalve geen project tot stand komt. Bij bestaande groen gasproducenten leiden invoedbeperkingen tot een daling van productie en afzet. Omdat de feitelijke invoedbeperkingen veelal slechts enkele honderden draaiuren betreffen, kan het opheffen ervan leiden tot een veel grotere toename van de groen gasproductie; • Geconcludeerd kan worden dat invoedbeperkingen het behalen van de doelstellingen met betrekking tot de groei van de productie van groen gas in Nederland belemmeren. 			
110	BZK	26 juni, Vlaardingen	Van de kook sessie
<p>Tijdens de kooksessie in Vlaardingen is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoerig gesproken. Opvallende conclusies:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Woningbouwcorporaties liggen nog te vaak dwars; • Er is grote behoefte om praktisch aan de slag te gaan. Laten we gewoon gaan doen; • Lokale overheid zou kunnen investeren in deskundige en onafhankelijke advisering; • De ervaringen met warmtenetten zijn negatief. Niet goed te regelen en de prijs is ondoorzichtig. 			
111	AWTI / EZ	27 juni, Den Haag	Opbrengt AWTI, TSE, NWA Route en Energiedialoog
<p>AWTI, TSE en NWA route adviseren onafhankelijk van elkaar om de publieke middelen voor onderzoek en innovatie voor de Energietransitie ongeveer te verdubbelen met (grotendeels extra) inzet van circa 300 M€/jaar. Concreet betekent dit:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Langetermijn programma's opzetten waarin partijen in de innovatieketen samenwerken voor het bereiken van concrete doelstellingen in het proces van de energietransitie tot 2050; 2. Inzetten op en aansluiten bij Europese initiatieven om opbrengst Nederlandse middelen te vermenigvuldigen; 3. Realiseren van een overkoepelende governance van de energietransitie. 			
112	LTO Nederland	27 juni, Wageningen	Energiedialoog land- en tuinbouwsector

Diverse kenmerken van boerenbedrijven zorgen voor goede omstandigheden om duurzame energie op te wekken, zoals eigendom van veel grond, een groot beschikbaar dakoppervlak en primaire producent van biomassa. Bij volledige benutting hiervan wordt een enorm potentieel ontsloten. Er zijn echter ook belemmeringen. Een aantal beelden passeren daarbij de revue: de mismatch in het beeld van de consument en de realiteit van de boer, omwonenden die mede daardoor moeite hebben met windmolens en vergisters, de complexiteit van ecosystemen, de lastige positie van boeren. Maar ook: groeiende aandacht voor het belang van de bodem en de innovatieve kracht van 'experimenteerboeren'. Gezien de lastige positie van boeren is nu vooral een sociale transitie nodig: sluit aan bij maatschappelijke wensen, anders blijven boeren tegen weerstand oplopen bij plaatsing van windmolens en mestvergisters e.d.. Daarnaast is meer consistentie en afstemming in beleid nodig. Maatregelen zouden vooral integraal en rendabel moeten zijn (energie/klimaat/biodiversiteit/mest).

113	VNO-NCW	27 juni, Den Haag	Green Opportunity
------------	----------------	-------------------	--------------------------

Geen verslag.

114	G4	27 juni, Den Haag	G4 in energiedialoog
------------	-----------	-------------------	-----------------------------

In een 'Energieakkoord 2.0' is meer aandacht nodig voor rollen en bevoegdheden. Waar staan gemeenten / partijen nu écht voor aan de lat? Hebben ze voldoende instrumenten en bevoegdheden in handen om deze rol waar te maken?
VNG heeft getekend namens gemeenten, maar niet alle gemeenten voeren afspraken (volledig) uit. Dit geldt ook voor andere koepels die getekend hebben: de achterban voelt zich niet altijd gebonden aan de afspraken, want 'zelf niet getekend'. Kortom, meer aandacht nodig voor afstemming en commitment van de achterbannen.
De thema's warmte, gebouwde omgeving en rol netbeheerder zijn nog onvoldoende uitgewerkt in huidige Energieakkoord.

115	EMMA	28 juni, Den Haag	KernstadNL Inspiratielab
------------	-------------	-------------------	---------------------------------

Geen verslag.

116	EZ	28 juni, Amsterdam	Verdiepingsbijeenkomst voor clustersamenwerking zeehavens
------------	-----------	--------------------	--

De meerwaarde van het perspectief van de zeehavenbranche –naast de meer sectorale blik vanuit topsectoren energie-intensieve industrie- is de gebiedsgerichte benadering. Hierbij past de wens om bijvoorbeeld in regelluwe zones de uitwisseling van stoffen te vergemakkelijken. Vooral de regierol van de havenbeheerder is interessant in de realisatie van gemeenschappelijke utilities zoals elektriciteit, stoom/heet water, proceswater, CO2, naast de nautische infrastructuur. Er lijkt een nadruk te liggen op energiebesparing en vergroening, hierin de marktvrage volgend. In hoeverre kunnen havenbedrijven ook de meer fundamentele vernieuwing faciliteren?

117	KVGN	28 juni, Hilversum	Werkessie kracht en licht
------------	-------------	--------------------	----------------------------------

In de toekomst zal het Groninger gas op zijn. Daarnaast vindt verduurzaming plaats. Dat hoeft niet te betekenen dat gas niet meer wordt ingezet. Enkele concrete zaken zijn genoemd zoals het maken van een R&D roadmap en het iets doen aan de ETS-prijs. Daarnaast zien de deelnemers liefst een plan van de overheid over hoe (anders dan prijsprikkels in het ETS) in de toekomst de elektriciteitsmarkt eruit ziet

en hoe die hervorming gaat plaatsvinden.

118	Groen Gas NL, Energy Academy Europe, TKI Gas	28 juni, Blaricum	Hoe zorgen we richting 2050 voor (duurzame) aardgasvervanging in niet te elektrificeren sectoren?
<p>Meer stimulans is nodig voor innovatie, zodat technologie die de oplossing voor de toekomst lijkt een ontwikkeling kan maken naar concurrerend in de markt. Beoogde technologie hierin is: vergassing van biomassa.</p> <p>Men ziet mogelijkheden om overblijvende gasvraag in 2050 te verduurzamen en marktconform te zijn, inclusief een bijdrage aan de NL economie bij gerichte doorontwikkeling van vergassingstechnologie in NL.</p> <p>Daarmee verstevigen NL positie op gebied Green Tech gebied.</p> <p>Biomassa zal een belangrijke en onontbeerlijke rol blijven spelen in de toekomstige energievoorziening. Hernieuwbaar gas uit biomassa zal wel via een apart en gericht instrumentarium verder tot ontwikkeling moeten worden gebracht om op langere termijn een bijdrage aan de doelstellingen van het energierapport te kunnen leveren. Maar het verdienmodel zal dan wel divers zijn. Het kan een deeloplossing bieden voor de uitdagingen op het gebied van netbalancering en op het E-net. Verder helpt dit instrumentarium op het blijven houden van onze positie op de Green Tech status van Nederland en draagt daarmee bij aan het toekomstige exportpotentieel. Ten slotte helpt een gerichte ondersteuning van de ontwikkeling van biobased technologie op de korte termijn het realiseren van een concurrerende energievoorziening op basis van biomassa op de lange termijn.</p>			
119	MVI-Energie (TSE) en EZ	29 juni, Zeist	Energie en Maatschappij: 'seeing en sensing'
<p>De energietransitie slaagt alleen als alle stakeholders zich als 'mens' betrokken en mede eigenaar gaan worden, aangesproken en geraakt door de urgentie van de klimaatverandering. Het grote geld is een belangrijke actor in de energietransitie. Het moet beschouwd worden als mede eigenaar. Het is alleen aanspreekbaar op creativiteit en ondernemerschap. Kansen dus. Het is NIET onder de indruk van de urgentie. Alleen als er een visie wijd verspreid wordt, komt er actie. De visie gaat ook over het collectief geweten: wat is wel en niet ethisch haalbaar in de energietransitie naar duurzaam. Kwetsbare groepen en jongeren zijn machteloos en niet relevant zo lang niet andere spelers hun verantwoordelijkheid pakken. De sleutelspelers / de beslissers zijn cruciaal: zij kunnen voor beweging zorgen. Weerstand ontstaat en volhardt, uit de kwetsbare groepen, zolang niet de sleutelspelers en het kapitaal op integere wijze in beweging komen. Duidelijk werd dat in de transitie naast energie ook voedsel en gezondheid belangrijke aspecten zijn. En dat ook de media een integere rol moeten spelen.</p>			
120	Ministerie van Buitenlandse Zaken	29 juni, Den Haag	Energie transitie in vergelijking, wat kunnen we van het buitenland leren en wat hebben we te bieden
<p>Transitie vraagt om een volledig nieuwe internationale positionering van NL op energie. Focus op: geopolitiek, duurzaamheid, voorzieningszekerheid en klimaat. Het gaat om inspelen op kansen (export) zowel als bedreigingen (relatie tussen energietransitie en stabiliteit in het Midden Oosten). Dit vraagt om een actieve voortrekkersrol van de overheid, en een heldere lange termijn visie. Daarbij is veel te leren van de ervaringen van o.a. VK (een ministerie voor energie en klimaat, lange termijn visie met vijfjaren doelen) en Duitsland (Energiewende als lange termijn doel, verbonden met industriebeleid). De</p>			

Nederlandse kracht op kennis en dienstverlening in een open concurrerende economie vraagt om een specifieke Nederlandse aanpak.			
121	EZ i.s.m. KIEMT	29 juni, Wageningen	Innovatie thema 4: opschalen/vermarkten
De aanwezigen gaven aan behoefte te hebben aan consistent overheidsbeleid en zagen een belangrijke rol voor de overheid in het opschalen/vermarkten in energie innovaties. Ook middels het dwingen tot uitfasering van oude technologieën. Ook is flexibiliteit nodig en aanpassingen in de regelgeving en normeringen. Ten slotte moet meer gestuurd worden op normering en regels voor verduurzaming en minder op het verstrekken van dure subsidies.			
122	EZ / RVO / DNV GL	29 juni, Utrecht	Alternative for dealing with limited G-gas supply post 2030
De deelnemers herkennen dat er sprake is van een onzekere toekomst. In de afgelopen jaren heeft de gasmarkt zich heel anders ontwikkeld dan aanvankelijk gedacht. De deelnemers zien deze onzekerheid ook in de toekomst terug, al wordt toch gezocht naar meer zekerheid. De partijen zijn heel benieuwd hoeveel vraag er nog is in 2050.			
123	BZK	29 juni, Schiedam	Van de kook sessie
Tijdens de kooksessie in Schiedam is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoerig gesproken. Opvallende conclusies: <ul style="list-style-type: none"> • Het is een collectief proces, ondersteun dat. Tijd is hierbij broodnodig, en sociale vaardigheden helpen ook; • Enthousiasmeer mensen en sluit aan bij hun dagelijks leven. Laat het groeien; • Laat mensen trots zijn op hun duurzame huis. Trots op wat ze er zelf in investeren en aan opknappen. Of het zo opknappen dat bewoners er trots van worden. 			
124	EZ	29 juni, Den Haag	Toekomstig van lokale zonne- energie en salderingsregeling
Er is gesproken over de ruimtelijke inpassing van zon pv, de inpassing van zon pv in het energiesysteem, zonne-energie en innovatie (aandachtsgebieden met betrekking tot stimuleren van innovatie), en stimulering en financiering van zon pv. In een zeer breed gesprek werd onder meer aangegeven dat zon pv niet heel Nederland kan voorzien van elektriciteit, de salderingsregeling niet de juiste impact heeft, opslag een uitdaging en prikkels voor innovatie beter kunnen.			
125	Gemeente Zaanstad	29 juni, Zaanstad	Energie in de regio Zaanstad
Geen verslag.			
126	Crok, Wolters, Van Drimmelen	30 juni, Den Haag	Energiebeleid: astronomisch duur en nutteloos
Het gevoel van urgentie wordt in IPCC verband overdreven, ook als je uitgaat van de bevindingen van de IPCC-rapporten zelf. Dat heeft grote gevolgen voor het beleid. Als je de IPCC-scenario's doorrekent op basis van de observationele schattingen voor klimaatgevoeligheid, dan verandert alles. Dan is het carbon budget namelijk aanzienlijk groter.			

Het Energieakkoord kost 100 miljard. Dat is prima als het probleem dan ook inderdaad wordt opgelost. Alleen is dat nu niet het geval: veel uitgaven worden aan niet-effectieve maatregelen besteed. Doel van het ter discussie stellen van deze uitgaven is om bij te dragen aan een groene en schone en leefbare wereld. De focus van het energieakkoord op het halen van de doelen voor duurzame energieopwekking leidt tot tientallen miljarden aan rijksuitgaven in de vorm van subsidies en fiscale voordelen terwijl een groot deel daarvan geen blijvend effect heeft. De kosten per vermeden ton CO₂ uitstoot zijn daarbij doorgaans zeer hoog. Dus meer sturen op kosten per ton CO₂ reductie. En laten we vooral verder blijven investeren in nieuwe technologieën, want een kostenbesparing is noodzakelijk.

127	CE Delft	30 juni, Den Haag	Duurzame energie vraagt om aanpassing regelgeving
------------	-----------------	-------------------	--

Geen verslag.

128	Topsector ism EZ/RVO	30 juni, Amersfoort	kansen en knelpunten voor elektrificatie in de industrie
------------	-----------------------------	---------------------	---

De toekomst zal een significante toename laten zien in het aanbod van hernieuwbare elektriciteit. Kenmerk daarvan is dat deze niet continu beschikbaar zal zijn. Het gebruik van elektriciteit in de industrie (elektrolyzers voor chloorproductie, elektrische verwarming en aandrijving etc.) zal toenemen en fossiele energie steeds meer verdringen. De ontwikkeling van technologieën die geschikt zijn voor een fluctuerend elektriciteitsaanbod, zal een steeds grotere vlucht nemen. Enerzijds om elektriciteit (al dan niet) tijdelijk op te slaan, anderzijds ter vervanging van huidige energie-intensieve conversie- en scheidingsprocessen. Elektriciteitsprijzen en prijsfluctuaties zullen een grote invloed hebben op de toepasbaarheid van deze technologieën, maar zijn nu nog niet goed in te schatten.

129	Rijksdienst voor cultureel Erfgoed	30 juni, Amersfoort	bijeenkomst RCE, Energie en erfgoed
------------	---	---------------------	--

Energiebesparing en onderhoud/renovatie van het Nederland erfgoed gaan hand in hand. Juist de diversiteit aan vraagstukken voor de het verduurzamen van het Nederlandse erfgoed biedt lessen en goede mogelijkheden voor pilots. Uit de bijeenkomst zijn veel concrete adviezen en tips voor het verduurzamen van het erfgoed voortgekomen.

130	EZ ism Green Village	30 juni, Delft	Innovatie thema 4: opschalen/vermarkten
------------	-----------------------------	----------------	--

Voor goede innovatie is de overheid onontbeerlijk. Financiering, goed beleid, de juist regelgeving en goede marktwerking zijn allen afhankelijk van het optreden van de overheid.

131	EZ	30 juni, Den Haag	Voorbeelden van governance
------------	-----------	-------------------	-----------------------------------

Zie samenvattend verslag d.d. 17 & 25 mei

132	Jonge havenprofessionals	1 juli, Delfzijl	Energietransitie en de Nederlandse havens
------------	-------------------------------------	------------------	--

Energietransitie is een actueel onderwerp binnen de havenbedrijven en was het inhoudelijke thema van de dag. Er is een dialoog gevoerd over de haven van 2050 en de rol die havenbedrijven kunnen spelen bij de energietransitie. Daarnaast is gesproken over de realiteit waar havens mee te maken krijgen als

een energietransitie in gang wordt gezet naar meer duurzame vormen. Havenbedrijven staan dicht op de industriële clusters van Nederland en hebben bv. steeds meer een faciliterende (voortrekkers)rol in het slim verbinden van bedrijven met leidingen, buizen etc. Energieproducenten staan letterlijk naast de grootverbruikers. Er zijn veel raakvlakken met de thema's Proceswarmte, Verkeer & vervoer en Sturen op CO2.

133	BZK	1 juli, Ede	Van de kook sessie
------------	------------	-------------	---------------------------

Tijdens de kooksessie in Ede is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoerig gesproken. Opvallende conclusies:

- Doe het samen en op wijkniveau. Mensen steken elkaar aan.
- Ontwikkel nieuwe wijken volledig energieneutraal.
- Circulaire economie opbouwen als je wijken renoveert.
- Mensen willen weten waar ze aan toe zijn, en kunnen kiezen of ze moeten sparen voor een warmtepomp of zonnepanelen.
- Ontwikkel stop systemen voor het douchen en waardeer het washandje.

134	Duurzaam Doen / RVO / I&M	1 juli, Dordrecht	Duurzaam Doen Dialoog: Duurzame energie in 2050, leuk en makkelijk?
------------	--------------------------------------	-------------------	--

De sessie van had als focus de consument. Vraag die voorligt was 'Hoe kunnen we consumenten bereiken en verleiden tot meer duurzame keuzes op het gebied van energie. Hoe kunnen we mensen concrete stappen laten zetten, ook als 'duurzaamheid' niet per sé centraal staat in hun afwegingen? Uitkomst zijn een aantal concrete aanbevelingen om de het gevoel van urgentie bij de consument te vergroten, En ook handelingsperspectief te bieden:

1. Behoefte aan duidelijke kaders; sommige zaken gewoon verbieden.
2. Voor de klantreis en de beïnvloeding van de daadwerkelijke aankoopbeslissing zouden bedrijven en initiatieven een kanaal kunnen vormen, waarbij Milieucentraal een belangrijke bron van informatie en voorlichting is. De overheid kan hierin een rol spelen.
3. Collectieve aanpak nodig om freeriders gedrag te voorkomen.
4. Experimenteerruimte voor vereenvoudigde financieringsmogelijkheden speelt bij de klantreis op het gebied van duurzame energie een grote rol. Dit verder faciliteren vergt echter nadere analyse van de problematiek en van mogelijke oplossingen.
5. Er gebeurt al veel, ga hiermee op de Bühne! De ondernemers roepen op tot samenwerking in initiatieven en samen te werken aan meer zichtbaarheid. Overheid kan hierin helpen.
6. Geef als overheid een duidelijke visie en planning. Niet zozeer wat met wel wanneer! Wanneer zijn de wijken in NL van het gas afgekoppeld?
7. Er is behoefte aan meer kennis over gedragsverandering. Is het mogelijk een publiek/privaat onderzoeksprogramma gedragsverandering op te zetten. De ministeries van EZ/BZK/IenM geven aan hierover met de partijen van gedachten te willen wisselen.

135	Metropoolregio Amsterdam,	1 juli, Haarlem	Bestuurdersdebat 3^e Stakeholdersbijeenkomst Stuurgroep programma Warmte en Koude
------------	----------------------------------	-----------------	--

De afgelopen maanden hebben de 32 partijen in de publiek-private samenwerking voor de totstandkoming van een regionaal warmtenet in de Metropoolregio Amsterdam (MRA) met elkaar gediscussieerd over de warmtetransitie in onze regio. De partijen

hebben gezamenlijk een Grand Design gemaakt, met een inventarisatie van de warmtevraag en mogelijke warmtebronnen in de regio, de beoogde infrastructuur voor het warmtenet en verduurzamingsstrategie. De partijen in de MRA vinden elkaar in de doelstelling om de gebouwde omgeving in 2035 grotendeels aardgasvrij te hebben. Deze datum straalt urgentie uit (een ketel wordt dan niet snel meer vervangen) en is ver genoeg om op tijd plannen gereed te hebben voor de alternatieven. De deelnemers roepen het Rijk op om 2035 te hanteren als doelstelling waarop aardgas zoveel mogelijk moet zijn uitgefaseerd in de bebouwde omgeving. In het besef dat de realisatiemogelijkheden van deze doelstelling in de praktijk zullen verschillen tussen steden en dorpen. Door deze boodschap congruent samen met provincies, gemeenten en netbeheerders uit te dragen ontstaat de zo gewenste urgentie.

136	EZ / RVO	4 juli, Arnhem	Slotbijeenkomst energiedialoog
------------	-----------------	----------------	---------------------------------------

Meest opvallende punten uit de slotbijeenkomst:

- Onze planeet is kwetsbaar, daarom moeten we vervuiling, ontbossing en klimaatverandering aanpakken
- De economie draait nu op fossiele energie, dat moet veranderen. Het kan alleen veranderen als iedereen meehelpt.
- Het is nodig het grote verhaal over de energietransitie te vertellen, bij bewoners, bij energiecoöperaties, bij festivals etc.
- Samenwerking met veel partijen is nodig. De initiatieven die nu starten moeten als vliegwiel werken en veel meer opgang brengen.
- Opleiding en scholing van mensen die de energietransitie moeten uitvoeren is belangrijk.
- Specifieke punten van organisaties:
 - Financiering van de transitie is belangrijk. VNO-NCW pleit voor een next level; investeringsfonds, maar ook bij energiecoöperaties is financiering een knelpunt;
 - De zonne-energie ondernemers pleiten voor het behoud van de salderingsregeling;
 - Innovaties moeten versnelt op de markt komen;
 - Jongeren willen meedenken, want het is hun toekomst. Ze hebben ook een eigen plan aangeboden;
 - Er komt ruimte voor experimenten met gasloze wijken;
 - Energiecoöperaties kunnen en willen een rol spelen bij het betrekken van de bewoners. Ze moeten daarvoor wel verder professionaliseren.

137	Platform 31	4 juli, Arnhem	Ruimte voor Energie en Energie voor Ruimte
------------	--------------------	----------------	---

Als je aan de totale energiebehoefte van Nederland wil voldoen door middel van zonnepanelen, dan moet je heel Gelderland en Overijssel eerst leegruimen en dan vol leggen met zonnepanelen. Of je moet de Noordzee vol zetten met de grootste windmolens en dan nog moet er energie bespaard worden. En je moet voorzieningen treffen om energie op te slaan voor de momenten dat de zon niet schijnt, zoals 's nachts. Het gebruik van gas is dan nog buiten beschouwing gelaten. De energietransitie en de doelstelling Nederland in 2050 energie neutraal, is vanuit het ruimtelijk perspectief een opzienbarende opgave, vergelijkbaar met de omvang van de aanleg van de Deltawerken. Dit vraagt om integrale ruimtelijke oplossingen.

138	Gezamenlijke Zeeuwse gemeenten	5 juli, Middelburg	Energiek Congres voor de zorgsector
<p>Zorginstellingen zijn, in samenwerking met 'Energieke Regio' en provincie, bezig de stap te maken van 'energiebesparing' naar 'energieneutraal' en 'circulair'. Daarvoor ontwikkelen ze zelf creatieve (technische en financiële) oplossingen.</p>			
139	BZK	6 juli, Wormerveer	Van de kook sessie
<p>Tijdens de kooksessie in Wormerveer is over de energietransitie op niveau van huishoudens uitvoerig gesproken. Opvallende vragen en uitkomsten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hoe zorg je dat slimme innovaties de ruimte krijgen om zich verder te ontwikkelen tot praktische toepassingen. Grote energiebedrijven hebben er soms belang bij om innovaties te blokkeren; • Hoe zorg je voor goede, betrouwbare en onafhankelijke informatie over energiemaatregelen; • Als de overheid ons van het gas af haalt, moeten ze helpen om de overstap te maken. Door alternatieve apparaten te geven, of de investeringen te subsidiëren; • Hoe kunnen we meer invloed krijgen op de woningcorporaties, zodat die meer haast maken met verduurzaming; • Ervaringen uitwisselen over wat goede maatregelen zijn op het gebied van duurzaamheid is nuttig. • Mogelijkheden van samenwerking moeten verder worden verkend. 			
140	Border sessions	6 juli, Den Haag	Border sessions verkeer en vervoer
<p>Tijdens een workshop over mobiliteit en innovatie werd gesproken over trends in duurzame mobiliteit en werden aspecten van cultuur en ethiek benoemd.</p>			
141	Nationaal Waterstof Platform	7 juli, Utrecht	Sessie in het kader van de energiedialoog over de rol van waterstof in de energietransitie naar 2050
<p>De centrale notie van de sessie is samengevat als volgt: Waterstof is een efficiënte energiedrager en grondstof, die – afhankelijk van de bron – duurzaam is en vanaf volgend decennium (2020-2030) in verschillende opzichten een substantiële rol gaat spelen in onze energievoorziening en economie. Vooral nodig zijn een 'Routekaart waterstof 2050' en daarvan afgeleide investeringen in kennis, opleiding en innovatie (technisch en sociaal) en in concrete waterstofprojecten. Deze noden verdienen aandacht in de Beleidsagenda van het kabinet.</p>			
142	Tegengas NOP	7 juli, Emmeloord	Schaliegas en de energietransitie
<p>Een fossielvrije energievoorziening werd door de overgrote meerderheid van de deelnemers gezien als het alles bepalende lange termijn perspectief. Men is tegen schaliegas, omdat men vóór de energietransitie is.</p> <p>Als overheid moet je geen twee verschillende signalen uitzenden, enerzijds (schalie)gaswinning en anderzijds een fossielvrije toekomst met alleen duurzame energie.</p> <ul style="list-style-type: none"> • De hoeveelheid te winnen schaliegas lijkt beperkt. Waarom veel risico lopen terwijl er weinig tegenover staat? • Waarom nog investeren in (schalie) gaswinning als je op de langere termijn helemaal van de fossiele energiedragers af wilt? 			

Schaliegas kan geen deel uitmaken van de energie-transitie en moet worden uitgesloten. Overigens wil een enkeling schaliegas niet definitief uitsluiten: wellicht zijn er op de langere termijn wel veilige methodes voor schaliegaswinning. Probeer elders mee te kijken.

143	NLVOW, EZ en IenM	14 juli, Den Haag	Informele gedachtenuitwisseling
<ul style="list-style-type: none">• Rond projecten wordt veel goed opgepakt;• Op strategisch niveau is er een opgaven. En een leemte;• Vraagstuk centraal stellen. Grand design en ook olifantenpaadjes. In deze tijd waarin alles verandert inclusief het veranderen zelf;• We moeten ook kijken naar andere sectoren. Hoe komen we tot gezamenlijkheid. Waar is de behoefte om over door te praten;• We moeten op weg naar een robuuste aanpak die ook gedragen wordt.			
144	Topsector Energie	14juli, Den Haag	Inventarisatie aanpak Meerjarenprogramma's en cross overs energie-innovatie
Zie verslag 21 juni			